

Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi Anlatan Klasik Eserler

Eserin Adı: *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*

Müellifi: Ebû Abdillâh İmâdüddîn Muhammed b. Safiyyiddîn

Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî (ö. 597/1201)

Yayınevi: Dârü'l-menâr

Baskı Yılı: 2004, Kahire

Sayfa Aralığı: 1-33

Çevirmen: Cihan FİRUZ

Bismillahirrahmanirrahim

Sunum

Hâmd âlemlerin Rabbi olan Allah'a, salat ve selam Resullerin en şerefli, yaratılmışların efendisi, Muhammed b. Abdullah el-Emin el-Arabi'ye, âline, temiz ve pak ashabının üzerine olsun.

Bu kitap, tarihi olaylar ve vakıalar ile ilgili olması hasebiyle nurdan harflerle yazılmaya layıktır. Kitabın ele aldığı dönemde yaşanan olaylar, Haçlı savaşlarının en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Öyle ki Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî bu dönemde Mısır ve Bilâdüşşam'ı da içine alan Eyyûbîler devletini kurmuş, gücünü ve kudretini toparlayıp Hittîn Savaşı'yla Haçlılara ağır bir darbe vurmuştur. Akabinde ise doksan yıldan fazla süren Haçlı işgalini ortadan kaldırarak Beytûlmakdis'i özgürlüğüne kavuşturmuştur.

Bu kitap, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin askeri faaliyetlerini ve savaşlarını titizlikle kayıt altına almaktadır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin gençlerimiz için güzel bir örnek, gelecek nesillerimiz için ise bir yol gösterici olması elzemdir. Böylece bizler de bu kahramanın örneğiyle İslam düşmanlarına karşı kazanılmış zaferlerin benzerlerini elde edelim.

Rabbimizden razı olacağı ve seveceği işlerde bizi başarılı kılmasını diliyoruz. O ne güzel yardımcı ve ne güzel Mevla'dır.

Duamızın sonu âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd etmektir.

Yayıncı...

İmâdüddîn el-Kâtib'in Tercüme-i Hâli

Kitabın yazarı, İmâdüddîn el-İsfahânî olarak anılan, Ebû Abdillâh İmâdüddîn Muhammed b. Safiyyiddîn Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî'dir [ö.597/1201]. Hicri 519 (m.1125) yılında İsfahan'da doğmuş, Bağdat'taki Nizâmîye Medreselerinde görev almıştır. Dönemin veziri Avnüddîn Yahyâ b. Hübeyre tarafından önce Basra şehri nâibliğine ardından da Vâsıt şehri nâibliğine getirilmiştir. Fakat vezir İbni Hübeyre, 561/1161 yılında vefat edince İmâd görevden uzaklaştırılmış ve hapse atılmıştır. Kısa bir süre sonra hapisten çıkmış, fakat Irak'taki eski görevine geri gelememiştir. Bunun üzerine İmâdüddîn el-Kâtib Dımaşk'a gitmiştir. Dımaşk'ta iken Kādîkudât Kemâluddîn b. Şehrezûrî [ö.492/572] kendisini Nûreddin Mahmud Zengî ile görüştürmüş, Sultan Nûreddin kendisine hicri 563 yılında Dîvân-ı İnşâ'da görev vermiştir. Hicri 567¹ yılında el-Kâtib, daha önceki ilmi çalışmalarının da devamı niteliğinde olacak, Şafii mezhebinde eğitim veren Medresetü'n-Nûriyye'de hoca olarak görev almıştır. Bu medrese Babül'ferac'ın iç kısmına dahildir. Aynı zamanda el-Kâtib'in burada ders vermesi hasebiyle bu medrese el-İmâdiye olarak da isimlendirilmiştir. Sultan bir sonraki yıl ise el-Kâtib'i, Dîvân-ı İnşâ Müşrifliğine getirmiştir.

569/1173² yılında Nûreddin Mahmûd Zengî'nin vefatından sonra o vakit 11 yaşında olan oğlu el-Melikü's-Sâlih sultan olmuştur. El-Melikü's-Sâlih göreve geldikten sonra İmâdüddin el-Kâtib'i azl etmiş, tüm yetkilerini elinden almış ve onu ülkeden kovmuştur. Bunun üzerine İmâdüddin el-Kâtib Dımaşk'tan çıkıp Bağdat'a doğru yola koyulmuştur. El-Kâtib Musul'a varmış ve orada hastalanmıştır. Orada bulunduğu sırada kendisine, Sultan Selâhaddîn'in Mısır'a hâkim olduğu ve Musul'u almak için oraya doğru harekete geçtiği haberi ulaşmıştır. Bunun üzerine İmâdüddin yola koyulmuş, Humus'a vardığında Sultanın ordusuyla karşılaşmıştır. Orada Sultanla kendisi hakkında görüşen Kādî el-Fâzıl'la görüşmüş ve onun vesilesiyle Dîvân-ı İnşâ'da görev almıştır. Bu görevle el-Kâtib, Kādî el-Fâzıl'ın naibi olmuş ve

¹ Tarihçimiz 563 yılını divan görevinin başlangıcı, 567 yılını ise medresede hocalık vazifesini aldığı tarih olarak vermiştir. Bazı kaynaklarda bu tarih 562 yılı olarak geçmektedir. Bkz.:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/imaduddin-el-isfahani> E.T.:17.11.22(Ç.n.)

² Bazı kaynaklarda bu tarih 1174 olarak belirtilmiştir. Bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nureddin-zengi-mahmud> E.T.: 17.11.22 (Ç.n.)

onun bazı görevlerini omuzlamış, tekrardan eski makamına yükselmiştir. O günden sonra el-Kâtib sürekli Sultanla beraber olmuş, seferlerinde yanında bulunmuş, Kādî el-Fâzıl'ın yüklendiği görevlerin aynılarını ifa eder olmuştu. Fakat el-Kâtib, Kādî el-Fâzıl'ın erişmiş olduğu o makama erişememiştir. Kādî el-Fâzıl, Sultan'ın yakınındaki adamlardandı, onun sağ koluydu, tüm idari, siyasi ve askeri meselelerde önemli roller alıyordu. Öyle ki Eyyûbîlerin aile içi özel meselelerinde dahi bulunabiliyordu. Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin 589/1193 yılında vefat etmesi üzerine el-Kâtib ailesinin yanına dönmek zorunda kaldı, kitap tasnifiyle meşgul oldu ve hicri 597 yılı Ramazan ayının 13'ünde (m.1201/6/20)³ vefat etti.

Eserleri

İmâdüddin el-Kâtib, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî* adlı eserinde, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin hayatının son yedi (583-589) yılını kaleme almıştır. Aynı zamanda 583 tarihi, Selâhaddîn'in Kudüs'ü fethettiği tarihtir. Kitaba bu ismi Kādî el-Fâzıl vermiştir. Kitaba, Beytûlmakdis'e nisbeten *Fethi'l-kudsî*, Kus b. Sâide b. Amr el-İyâdî'ye [ö. 600] nisbeten de *Fethu'l-kussî* isimlerini vermiştir. Kus b. Sâide cahiliye devri Araplarının en güçlü hatiplerindendi. Kus, Seci⁴ ile meşhur olmuştu. El-Kâtib de bu kitabını baştan sona Seci ile süslemiş, bundan ötürü de Kādî el-Fâzıl kitaba bu ismi uygun görmüştür. Aslında Kādî el-Fâzıl'ın bu isimlendirmeden kastı, Allah c.c. nasıl ki Kus b. Sâide'yi kullanmış olduğu Seci'de başarılı kıldıysa, el-Kâtib'i de belâgat ve Seci'de başarılı kılmış olmasıydı.

Bu kitap, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin hicri 583 ile 589 [1187/1193] yılları arasındaki savaşlarını kronolojik bir şekilde ele almıştır. Bu yıllar, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Filistin ve Bilâdüşşam'ı Haçlı istilasından kurtardığı ve büyük bir cihadın yaşandığı yıllardır. Kudüs'ün fethinden sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî bu savaşlarla Haçlıların birçok kalesini ele geçirdi. Bu dönemde Almanya Kralı Friedrich Barbarossa [10 Haziran 1190], İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard [6 Nisan 1199- I. Richard], Fransa Kralı II. Philippe Auguste [14 Temmuz 1223], III. Haçlı Seferini başlattılar [1189-1192]. Fakat bu seferler, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefatından birkaç ay önceki Remle Anlaşmasıyla sona erdi.

İmâdüddin el-Kâtib, bu kitabın mukaddimesinde, İslam ordularının savaş için hazırlanmasından söz ederken 583 [1187] yılını başlangıç olarak seçmesini şu şekilde

³ Bazı kaynaklarda bu tarih 1174 olarak belirtilmiştir. Bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nureddin-zengi-mahmud> E.T.: 17.11.22 (Ç.n.)

⁴ Seci, Arap dili belagat kurallarından biri olup, usta şairlerin kullandığı bir belagat kuralıdır. (Ç.n)

açıklamaktadır; “Ben ikinci hicreti başlangıç tarihi olarak seçmeyi uygun buldum. Bu ikinci hicret, İslam’ın Beytülmakdis’e hicretidir. Bu hicretlerin en yücesi ve eserinin en kalıcı olduğu hicrettir.”

İmâdüddin el-Kâtib’e göre Selâhaddîn-i Eyyûbî dönemindeki Şam bölgesi fetihleri ile ilk dönem fetihleri arasındaki fark, karanlıktaki siyah iplik ile beyaz iplik arasındaki fark gibidir. İlk dönem Şam fetihleri Rasulullah’ın (s.a.v.) vefatından kısa bir süre sonra gerçekleşti. Aynı zamanda düşmanın ilk dönem silah gücü de Selâhaddîn-i Eyyûbî dönemine nazaran daha azdı. Tüm bunlara ilaveten Kudüs’ün Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından fethi, küffarın Kudüs’ü ele geçirip oraya tasallut olmasından ve İslam’ın gücünün sekteye uğramasından sonra gerçekleşti.

El-Berku’s-Şâmî adlı eser hicri 562 [1166-1167] yılından başlayıp, Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin vefatına kadar olan dönemi [589/1193] kapsamaktadır. İmâd’ın bu eseri, *el-Fethu’l-kussî fi’l-fethi’l-kudsî* kitabından daha geniş ve daha hacimlidir. El Kâtib, bu kitabına Irak’tan Şam’a geçişi ile başlamış, Kemâlüddîn b. Şehrezûrî vesilesi ile Nureddin’in hizmetine girmesini işlemiştir. Kemâlüddîn b. Şehrezûrî daha önce de kendisini Necmüddîn Eyyûb ile görüştüren kişidir. Bu ilişkiler sayesinde Eyyûbiler ile İmâd ailesi arasındaki bağ yeniden güçlenmiş oldu. İmâd’ın ailesi ile Eyyûbiler arasındaki bu alaka, İmâd’ın amcası Aziz’in Necmüddîn Eyyûb’ü daha Tikrît kalesi emiri olduğu yıllardaki ziyaretine kadar dayanır.

El-Fethu’l-kussî kitabının birçok matbu ve mahtut nüshaları bulunmaktadır. *El-Berku’s-Şâmî*’nin ise Oxford Bodleian Kütüphanesi’nde (Bodleian Libraries, University of Oxford) bulunan 3. ve 5. ciltleri dışında başka hiçbir nüshası bulunmamaktadır. Zikredildiği kadarıyla *el-Fethu’l-kussî* kitabı ilk yazıldığında iki cilt halinde kaleme alınmıştır. *El-Berku’s-Şâmî* kitabı ise yedi cilt olarak kaleme alınmıştır.

Büyük ihtimalle iki kitap arasındaki hacimsel fark, iki kitabında yazılmış oldukları tarih aralığıyla alakalıdır. İmâd el-Kâtib diğer kitaplarından farklı olarak bu iki kitapta farklı bir üslup takip etmiştir. Hatta bu iki kitaptaki şiirlerinde dahi bu fark görülmektedir. Öyle ki İmâd, bu iki kitabında Bedî⁵ ilminin güzelliklerine sık sık yer vermiştir. Fakat bu durum okuyucu adına çok sıkıcı ve bunaltıcı bir hâl alabilmekte, eserdeki tarihi olaylardan çıkarılması beklenen hakikatlere ulaşmak çok zor olabilmektedir.

⁵ Bir edebiyat terimi olarak bedî, edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mâna bakımından mâkul ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceleyen ilimdir. Bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedi-belagat> E.T.:17.11.22 (Ç.n.)

İmâd bu kitabında, bizzat kendisinin müşahede ettiği, işittiği veyahut Dîvân-ı İnşâ'da bulunduğu süre zarfında tanık olduğu olayları işlemiştir. İmâd, bazen bizzat kendi yazmış olduğu bazen de kendisine ulaşan vesikalarla kendini desteklemektedir. İmâd'ın *el-Berku's-Şâmî* adlı eserinde Kādî el-Fâzıl'dan alıntılar yaptığını görüyoruz. Fakat bu kitabında İmâd, Kādî el-Fâzıl'dan herhangi bir alıntı yapmamıştır. Bunun sebebi ise el-Fetħu'l-kussî eserinin genel olarak Şam ve Filistin bölgelerinde yaşanan olayları, büyük Kudüs fethini ve Haçlı Seferlerini ele almasından dolayıdır. Bu olayların birçoğuna İmâd'ın kendisi tanıklık etmiştir. İmâd'ın aksine Kādî el-Fâzıl bu dönemde savaşlarda yer almamış, Selâhaddin'in nâibi olarak Mısır'da kadılık görevinde bulunmuştur. Bu iki kitapta yıllara göre tarihlendirme yöntemi izlenmiştir. Ele aldığı ulema vb. büyük şahsiyetlere dair verilen bilgilerde çoğunlukla çelişkiye düşülmemiştir.

Nuşretü'l-Fetre ve 'Uşretü'l-Kaṭre adlı eser İmâd'ın Selçuklular tarihi ve vezirleriyle alakalı yapmış olduğu çalışmadır. Bu eser 532/1137 yılında vefat eden Enûşirvân b. Hâlid'in Farsça olarak kaleme aldığı *Selçuklu Tarihi* çalışmasının tercüme ve muhtasarıdır. Daha sonra Ebû Feth el-Bündârî [ö. 643/1245], *Zübdetü'n-Nuşra ve Nuḥbetü'l-'Uşra* adlı eseriyle İmâd'ın bu kitabını ihtisar etmiştir.

Selçuklu hanedanının, hicri beşinci yüzyılın ortalarında Büveyhîlerin çöküşüyle Abbasi devlet tarihindeki yıldızı parlamaya başladı. Fakat Selçuklu hanedanı, emirlerinin şahsi çıkarları doğrultusunda hareket etmesinden dolayı dağıldı. İmâd, Şam'a gelmeden hemen önce bu hanedan ile irtibata geçti. Selçukluların yaptırdığı bazı medreselerde hocalık yaptı. Aynı şekilde Irak'ın Vâsıt şehrinde yöneticilik görevinde bulundu. Bu ilişkiler İmâd'ı Selçukluların tarihi ile alakalı müstakil bir kitap yazmaya sevk etti. Tarihçi Ebû Şâme el-Makdisî [ö. 665/1267], İmâd'ın bu eserinden çok az alıntılar yapmıştır. Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*'de Selçuklular tarihine fazla yer vermediğinden ötürü İmâd'ın bu kitabını temel kaynakları arasına almamıştır.

İmâd'ın ayrıca edebi bir dille yazılmış olan *Harîdetü'l-kaşr ve cerîdetü'l-'aşr* adlı bir eseri de bulunmaktadır. Bu kitabında İmâd, kendi döneminde yaşayan Mısır, Şam, Mağrib, Irak ve Cezireli şair ve ediplerin biyografilerini işlemiştir. Bu kitap Bâharzî'nin [ö. 467/1075] *Dümyeti'l-kaşr* eserine zeyldir. *Dümyeti'l-kaşr* eseri ise Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin [ö. 429/1038] *Yetîmetü'd-Dehr* eserine zeyldir.

Harîdetü'l-kaşr adlı eser birkaç ciltten oluşmuş olup, bazı ciltleri muhtelif yönlerde farklılık arz etmektedir. Ebû Şâme bazı edebi kişiliklerin kadir ve kıymetinin bilinmesi

amacıyla bu kitaptan o zevata dair bölümleri alıntılanmıştır. Bu kişiliklerden bazıları; Fâtımîlerin devlet ricalinden Talâi‘b. Rüzûk [ö. 556/1161], Celis b. Habbab, İbni Muhezzeb ez-Zübeyri‘dir.

İmâd‘ın kendi şiirlerini topladığı divan türü eseri de vardır. Fakat bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Ebû Şâme, *Ravzateyn* kitabında İmâd‘ın Nureddin ve Selâhaddin‘in Haçlılara karşı olan zaferlerinden ötürü kendilerini övdüğü şiirlerini ve onların vefatlarında yazdığı mersiyeleri nakletmiştir. İmâd‘ın yazmış olduğu mektuplar kaybolmuş, günümüze ulaşmamıştır.

Utbe‘z-zamân fi ‘ukbe‘l-hadeşân adlı eser de İmâd‘a aittir. İmâd bu kitapta Sultan Selâhaddin‘in vefatından, 592/1196 yılı arasındaki meydana gelen vakıaları kaydetmiştir. Ebû Şâme üstteki kitapla beraber, İmâd‘ın hicri 593 yılından vefatına kadar ki dönemi kapsayan *Haftetü‘l-bâriğ ve ‘Atfetü‘ş-şâriğ* adlı bir eserin de olduğunu zikretmiştir.

Hacı Halife [Kâtip Çelebi] [ö. 1067/1657] *Keşfü‘z-zunûn* adlı eserinde (6 /105) İmâd‘ın eserlerini şu şekilde kaydetmiştir;

- 1- *El-Berku‘ş-Şâmî*. Tarih kitabıdır.
- 2- *Harîdetü‘l-kaşr ve cerîdetü‘l-‘aşr. Dümyetü‘l-kaşr* eserine zeyldir.
- 3- *Haftetü‘l-bâriğ ve ‘Atfetü‘ş-şâriğ*. Tarih kitabıdır.
- 4- *Dîvânü Dü Beyt*.
- 5- *Dîvânü‘r-resâ‘il*.
- 6- *Dîvânü‘ş-şî‘r*.
- 7- *Zübdetü‘n-Nuşra ve Nuḥbetü‘l-‘Uşra*. Tarih kitabıdır.
- 8- *Es-Seyl ‘ale‘z-Zeyl li Tarih-i Bağdat*. Semani‘nin eserine zeyldir.
- 9- *Utbe‘z-zamân fi ‘Ukbe‘l-hadeşân*. Tarih kitabıdır.
- 10- *El Kadhü‘l kussî fi‘l-kethü‘l kudsî*. [Elimizde bulunan bu kitap. Bir diğer bir isimyle *el-Fethü‘l-kussî fi‘l-fethi‘l-kudsî kitabı*.]
- 11- *Nihletü‘r-rihle*. Tarih kitabıdır.
- 12- *Nuşretü‘l-fetre ve ‘uşretü‘l-kaṭre*. Selçuklular tarihidir.

Yazarın Yaşadığı Dönem ve Çevre

Haçlı Savaşları Esnasında ve Öncesinde İslam Âleminin Durumu:

Zengîler ve Eyyübîler tarihini araştıran bir araştırmacı, Zengîlerin ve Eyyübîlerin siyasi arenaya çıkmasına zemin hazırlayan olayları doğru bir şekilde anlaması için, genel olarak İslam âleminin durumuna, özel olarak da Abbâsî ve Fâtımî halifeleri arasındaki duruma vakıf olması gerekmektedir.

İslam âleminde yaşanan zaferlerle dolu görkemli bir dönemden sonra, 11. yüzyıl itibarıyla bir gerileme ve çöküş dönemi baş göstermeye başladı. Bu çöküşün doğu kısmını Bağdat merkezli Sünnî Abbâsî hilafeti ile Mısır merkezli Şîî Fâtımî hilafeti teşkil etmekteydi. Müslümanların işleri bu iki hilafet merkezine bölüştürülmüştü. Bu iki hilafet merkezi yaşamış oldukları iç karışıklıklar ve sıkıntılardan dolayı kendi sınırlarını koruyamaz duruma düşmüş, Haçlılar ve Bizans'ın hedefi haline gelmişlerdi. Batıdaki Müslümanların durumu da bundan pek farklı değildi. Endülüs'te bulunan Müslümanlar küçük devletlere (düvelü't-tavâif)⁶ bölünmeleri sebebiyle bir çöküş dönemine girdiler. Bu küçük devletlere bölünme durumu Papa Urban'ın da dikkatini çekmiş ve Müslümanları nihai olarak Endülüs'ten çıkarmaya sevk etmişti. Müslümanların bu çöküşünü engellemek için sanki bir mucizenin gerçekleşmesi gerekmektedir. İşte bu mucize Batı'daki Murâbitlar ile Doğu'daki Selçuklu Türkleriyle gerçekleşti. Bizi burada ilgilendiren kısım Selçuklulardır. Çünkü onlar vesilesiyle Zengî Atabeyliği kurulmuş, daha sonra Zengîler vesilesiyle de Eyyubîler ortaya çıkmıştır.

⁶ Endülüs Emevî Devleti'nden sonraki Abbâdîler, Âmirîler, Bekrîler, Birezâlîler, Cehverîler, Demmerîler, Eftasîler, Hammûdîler, Hârûnîler, Hazrûnîler, Hûdîler, Müzeynîler, Rezînîler, Tüçbîler, Yefrenîler, Zîrîler ve Zünnûnîler gibi yirmi civarında küçük devleti (düvelü't-tavâif) ifade eder. Bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.trmulukut-tavaif>
E.t.: 15.11.2022 (Ç.n.)

Selçuklular savaşı Türk kabileleri olup, Selçuk b. Dukak'ın [ö. 397/1007 (?)] soyundan gelmektedirler. Bu kişi, Selçukluları birleştiren ve Selçukluları önemli bir güç haline getiren kişidir. Öyle ki Selçuklular kendisiyle beraber asıl vatanları olan Türkistan ovasından Mâverâünnehir'e kadar gelmiş, burada Sünnî mezhebi üzerine İslam dinini seçmiş ve bunda karar kılmışlardır. Selçuklular, hicri 4. yüzyıl sonlarına doğru Buhara ve Semerkant civarına yerleşmişlerdir. Sâ mânîlerle iş birliği yapmış, sınırların korunmasında ve putperest Türkler arasında İslam dininin yayılmasında etkin olmuşlardır.

Selçukluların bir kısmı, Selçuk Bey'in torunu Tuğrul Bey [ö. 455/1063] liderliğinde batıya, Horasan'a doğru ilerlemiş, miladi 1037 yılında Merv, Nîşâbur, Taberistan, Belh ve Hârizm şehirlerini ele geçirmiştir. Aynı şekilde Tuğrul Bey, Hemedan, Dînever, Rey ve İsfahan şehirlerini ele geçirmiş, hicri 433- 437 yılları arasında İsfahan'ı başkent olarak kullanmıştır. Selçuklular bu ilerleyişleri boyunca Şî mezhebi karşısında durdular, Sünnî mezhebine sıkı sıkıya bağlı kaldılar.

Selçukluların batıya doğru bu ilerleyişleri sürerken, Abbâsî hilafeti Şî Büveyhî hanedanının tasallutundan muztarıptı. Öyle ki Abbâsî hilafeti sadece isimden ibaretti. Cuma hutbelerinde halifelerin isimlerinin okunması, sikke basımı, kadıların ve camii imamlarının görevlendirilmesi işleri dışında hiçbir etkileri kalmamıştı. Büveyhîler devleti ele geçirmiş, kendilerine, eski Türk nüfuzun hâkim olduğu dönemdeki Emîrül-Mü'minîn lakabına denk, Melik ve Şehinşah gibi unvanlar vermişlerdi. Aynı zamanda Cuma hutbelerinde halifenin ismiyle beraber kendi isimleri de zikredilir olmuştu.

Tüm bu Büveyhî nüfuzunun olumsuz etkisi yanında Abbâsî hilafeti, Fâtımî Devleti'nin entrikalarından da muzdarıptı. Bu durum Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ı [ö.467/1075], kendisini hilafet makamından kovan bu güruha karşı Selçuklulardan ve Tuğrul Bey'den yardım istemeye sevk etti. Halifenin bu çağrısı Tuğrul Bey'de karşılık buldu ve Tuğrul Bey 1055 /447 yılında Bağdat'a girdi. Son Büveyhî Meliki olan Rahîm'in [ö.450/1058] devletini ortadan kaldırdıktan sonra Kâim-Biemrillâh'ı görevine iade etti. Böylelikle Sünni Selçuklular Bağdat'ta kontrolü ele geçirdi. Tuğrul Bey, Sultan unvanını aldı ve ilk defa İslam parasına Sultanın ismi nakşedildi. Sultan lakabının verilmesi güç ve etki manasına geliyordu ve bu unvan sadece halifelere veriliyordu.

Fâtımî hilafeti, Selçukluların Bağdat'a girip Büveyhî idaresine son vermelerine karşılık olarak Türk Komutan Besâsîrî'nin [Ebü'l-Hâris Arslan b. Abdillâh el-Muzaffer [ö. 451/1060]

isyanını destekledi, kendisine mal ve silah yardımında bulundu. Bu sayede Besâsîrî 449⁷ yılında Abbâsî Halifesinin ordularını Sincar'da mağlup etti. Daha sonra Bağdat'ı ele geçirmek için fırsat kolladı. Besâsîrî, Tuğrul Bey'in, kardeşi İbrahim'in çıkardığı isyanı bastırmak için Bağdat'tan Irak'ın güneyine doğru seferi çıkmasını fırsat bilerek Bağdat'a saldırdı ve kontrolü ele geçirdi. Halife'nin yanına vararak Halifeyi, Hz. Zehra'nın soyundan gelen Fâtımîler bulunduğu müddetçe Abbâsî oğullarının Hilafette hak sahibi olamayacaklarını ifade eden bir bildiri yayımlaması için zorladı. Daha sonra Bağdat minberlerinde Fâtımî halifesi Müstansır adına hutbe okuttu, Halifenin tahtını ve sarığını kendisine gönderdi.

Fakat Besâsîrî'nin hükmü fazla sürmedi. Tuğrul Bey, Besâsîrî'nin işini bitirmek ve Halife Kaim'i görevine iade etmek için hızlı bir şekilde geri dönüş yaptı. Tuğrul Bey'in bu zaferi, Halife Kaim'in kızıyla 454 yılında yapılan evlilikle taçlandırıldı. Fakat Tuğrul Bey bu evlilikten bir yıl sonra 455/1063 yılında 70 küsur yaşında vefat etti.

Tuğrul Bey'den sonra kardeşinin oğlu Sultan Alparslan [ö. 465/1072] Selçuklu hükümdarı oldu. Cihad sancağını devraldı ve 10 yıllık (1063-1073) iktidarı boyunca Bizanslılara ve Şii Fâtımîlere karşı Cihad etti. 1070 yılında Şiiilerin karargâhı konumunda olan Halep'i hükmü altına aldı. Komutanlarından Atsız Havarizmi'yi [Atsız b. Uvak ö. 471/1079] Fâtımîlerin kontrolündeki Filistin'e gönderdi. Atsız bu bölgede Remle'yi, Kudüs'ü ve civarını fethetti. Daha sonra Dımaşk'a yöneldi, Dımaşk'ı kuşatıp etrafını tahrip etti, yardım yollarını tuttu, fakat Atsız, Dımaşk'a girmeye muvaffak olamadı.

Sultan Alparslan, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile karşılaşmak için Halep'ten yola çıktı. İslam topraklarının içlerine doğru ilerleyen Romanos Diogenes, 462⁸/1071 yılında Sultan'ın büyük bir zafer kazanacağı ve kendisinin de esir edileceği savaşın yaşandığı Malazgirt'e kadar ilerleyişini sürdürdü.

Sultan Alparslan'ın kazandığı bu zafer, Anadolu'daki Bizans varlığının Sultan'a geçmesine kapı araladı. Sultan derhal amcazadesi Süleyman Kutalmış'ı⁹ bölgeye gönderdi ve Kutalmış orada Rum Selçuklu Devleti'ni¹⁰ kurdu. Sultan Alparslan bu zaferinin ardından fazla

⁷ Bazı kaynaklarda savaşın tarihi 9 Ocak 1057 olarak verilmiştir, bu da hicri 448 yılına denk düşmektedir. Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/besasiri> E.T.: 18.11.22 (Ç.n)

⁸ Bu tarih bazı kaynaklarda 463 olarak da kaydedilmiştir. Bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/malazgirt-muharebesi> E.T.: 18.11.22 (Ç.n.)

⁹ Yazar burada Süleyman Şah'ı babası olan Kutalmış ile karıştırmış olabilir. Türk tarihçileri Anadolu Selçuklu'nun kurucusu olarak Süleyman Şah'ı zikrederler. Kaldı ki Kutalmış'ın vefat yılı 1063 yılı olarak veriliyor, bu da Malazgirt Savaşı öncesine denk gelmektedir. Bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutalmis> E.T.: 18.11.22(Ç.n.)

¹⁰ Metinde Rum Selçuklu Devleti olarak geçen ve bizimde aynıyla tercüme ettiğimiz devletten kasıt Anadolu Selçuklu Devletidir. (Ç.n.)

yaşayamadı. 1073¹¹ yılında Mâverâünnehir’de bir savaş esnasında tebaasından biri tarafından öldürüldü. Kendisinden sonra oğlu Melikşah’ı, Melik olarak vasiyet etti.

Melikşah döneminde komutan Atsız, hicri 468 yılında Dımaşk’ı ele geçirmeyi başardı. Sultan Melikşah, kardeşi Tutuş’u Biladuşşam’a Melik tayin etti. Dolaylı olarak hüküm kendi hanedanlarında kaldı. Bu vesileyle Mısır Fâtımîlerinin Şam bölgesine ilerleyişlerine set misyonu yüklenen Şam Selçuklu Devleti¹² kurulmuş oldu.

485/1092 yılında Büyük Selçuklu Sultanlarının sonuncusu Sultan Melikşah vefat etti. Sultan’ın vefatı İmparatorluk’ta bir çözülmeye yol açtı. Sultan kendisinden sonra dört erkek çocuk bıraktı. Bunlar; Berkyaruk, Mahmud, Muhammet ve Sencer’dir. Selçuklu devleti bu dört kişi arasında paylaşıldı. Bu melikler ve daha sonra çocukları, Abbâsî Halifesini kontrolü altına alma hususunda sürekli bir çekişme içerisindeydiler. Çünkü Halife’yi kontrolü altına alan Sultan lakabını alacaktı. Melik Tutuş’un da iki oğlu Rıdvan ve Dukak da sürekli bir çekişme halindeydiler. Doğu vilayetlerinde ise Amcaları ve Amcazadeleri bir çekişme içerisindeydiler.

Selçuklu devletinin, hanedan içi çekişmelerinin yanı sıra yıkılışının en büyük göstergelerinden biri de Atabeg olarak isimlendirilen yönetici kadronun önde gelenlerinin bir kısmının Selçuklu devletinden ayrılıp kendi Atabegliklerini kurmalarıdır. Atabeg kelimesi iki kelimedenden oluşmaktadır. Ata, baba anlamı taşıyorken, beg ise meliklerin çocuklarını eğiten efendi manasındadır. Daha sonra bu lakap teşrif amaçlı ordu komutanları ve sultanın yardımcıları için kullanıldı. Aynı zamanda bu beylerin kurduğu devletlere de Atabeglik ismi verildi. Bu devletlerin sayısı fazlaydı ve bunlar soy olarak da bir ailede birleşemeyecek kadar çok ve çeşitliydi. Fakat bu devletlerin ortak yönü, topraklarının kendilerine sonradan mülkiyet olarak geçmesi ve Selçuklu Hanedanıyla bağlarının yanı sıra İslâmî, feodal devlet olmalarıydı. Bu Atabegliklerden en önemlilerinden biri de İmâdüddîn Zengî’nin kurmuş olduğu Musul Atabegliğiydi. Eyyûbiler de tarih sahnesine bu Zengî hanedanı vesilesiyle çıkmıştır. Eyyûbiler ve Zengîler İslam coğrafyasının doğusundaki siyasi olaylar arenasında yerlerini almışlardır.

Mısır’daki Fâtımî hilafetinin durumu da o günlerde en sıkıntılı günlerini yaşayan Abbâsî hilafetinden pek farksız değildi. İlk olarak Mağrib bölgesinde hilafet ilan eden, daha sonra

¹¹ Bu tarih bazı kaynaklarda 10 Rebülevvel 465 / 24 Kasım 1072 olarak da kaydedilmiştir. Bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/alparslan> E.T.:18.11.22(Ç.n.)

¹² Arapçadan Şam Selçuklu Devleti olarak Türkçeye tercüme ettiğimiz devletten kasıt Suriye Selçukluları Devletidir. (Ç.n.)

Mehdi olarak adlandırılıp 297/909 yılında Emîrû'l-mü'minîn olarak isimlendirilen Ubeydullah [ö.322/934] öncülüğünde ortaya çıkışından; Mısır, Şam ve Arap Yarımadası'na hükmettiği zaman dilimine kadar ki süreçten sonra Fâtımîler, vezirlerin istibdadından dolayı gittikçe zayıflamaya başladı. Abbâsî hilafeti de aynı şekilde, emirlerinin ve daha sonraki dönemde Büveyhî melikleriyle Selçuklu sultanlarının istibdadı sebebiyle zayıflamıştı. Fâtımî halifeleri henüz Mağrip'te iken tedbir ehliydimler. Mısır'da kullanmış oldukları kâtip, yönetici ve elçi gibi kişiler vezir mertebesine yükseltilmeyip, direk Halife'nin emir ve direktifleri doğrultusunda hareket ediyorlardı. Fakat ilk olarak Halife Abdülaziz'le beraber halifeler, Kalem Veziri veyahut İcra Veziri olarak isimlendirilen vezirler edindiler.

Hilafetinin ikinci yarısında Müstansır-Billâh [ö.640/1242], yaptırdığı Nil Saraylarının sebep olduğu yedi yıllık kıtlık dönemiyle ki aynı zamanda halife bu kıtlık dönemi ile anılır olmuştu.; fitne ve kargaşaların da artmasıyla vezirlerinin birçoğunu kaybetmeye başladı. Öyle ki Halife dört yıl içinde yirmi tane vezir değiştirdi.

Halife Müstansır-Billâh fitneleri bitirip işleri kontrol altına alamayınca, kendisine bağlı bulunan Şam bölgesindeki Akka şehir valisi Ermeni asıllı Bedr el-Cemâlî'yi [ö.487/1094] fitneleri bitirip, işleri düzene sokması için Mısır'a çağırdı. Bedr el-Cemâlî bunu memnuniyetle karşılayıp hicri 466¹³ yılında Ermenilerden oluşan büyük bir orduyla Mısır'a girdi. Demir yumrukla işleri kontrolü altına aldı. Halife Müstansır-Billâh kendisine vezirlik hırkasını giydirdi ve orduların sevk ve idare yetkisini ona verdi. Bu şekilde Bedr el-Cemâlî'nin yetkileri devletin tüm işlerine kadar uzandı. Orduların emiri ve komutanı, yargı organlarının mutlak hâkimi, mümin dâîlerin yol göstericisi yani Fâtımî davetinin lideri oldu. Bedr el-Cemâlî vefatına kadar devletin mutlak hâkimiydi, öyle ki halife onun yanında köşeye itilmiş, terk edilmiş gibiydi.

Bedr el-Cemâlî'den sonra vezirlik görevi vekâlet yoluyla ilerledi. Bunlardan ilki Efdal b. Bedr el-Cemâlî'dir [ö.515/1121]. Efdal b. Bedr el-Cemâlî gücü sayesinde, halife olması noktasında Müsta'î-Billâh'a [ö. 495/1101] yardımcı oldu. Üstelik halifelik Müsta'î-Billâh'ın abisi Mustansır'ın [ö. 487/1094] hakkıydı. Fazla vakit geçmeden de Efdal, miladi 1101 yılında kendisini zehirleterek öldürdü. Hilafet makamına o zamanlar daha henüz beş yaşında olan Mansûr b. Mustali [ö. 524/1130)] geldi. Efdal, Mansûr b. Mustali'i, Âmir-Biahkâmillâh olarak isimlendirdi ve bu yeni halifeye yasaklama getirerek, senede iki defa dışında hiçbir şekilde

¹³ Bazı kaynaklarda miladi olarak 1073 yılının Ocak ayında sefere çıktığı belirtilmiştir. Bu tarihin hicri yıl karşılığı 465 yılına denk gelmektedir. (Ç.n.)

dışarı çıkmasına izin vermedi. Fakat Âmir-Biahkâmillâh büyüünce onun tahakkümünden kurtulmak için bir komplo düzenleyerek 515/1121 yılında Efdal'i öldürttü. Efdal'den sonra vezirlik makamına Me'mûn el-Batâihî geldi. O da kendinden önceki selefi olan Efdal'le aynı çizgiyi takip ederek Halife'ye karşı istibdatta bulundu. Melik Amir de bundan ötürü adamlarından birine 519/1125 yılında Me'mûn'u öldürttü.

524/1130 yılında Amir, amcası Nizar'ın adamlarından biri tarafından öldürüldü. Nizar taraftarları Amir'i ve öncesinde de babasını otoriteyi gasp edenler olarak görüyorlardı. Halife Amir vefat ettikten sonra kendisi yerine varis bırakmadığı için hilafet kendi akrabalarından Abdülmecîd olarak bilinen birine intikal etti. Bu kişi Hâfız-Lidînillâh olarak isimlendirilmiştir. Onun döneminde vezirlerinden Ekmel b. Efdal kendisine karşı isyan etmiş, halifeyi tutuklayıp zindana atmış, Halifenin sarayındaki tüm mallara da el koymuştu. Bu durum fazla sürmeden hicri 526 yılında Ekmel öldürülmüş, Hâfız-Lidînillâh zindandan çıkmıştır. O gün Zafer Bayramı olarak isimlendirilmiş ve her sene o gün kutlanmıştır.

544/1149 yılında Hâfız-Lidînillâh'ın vefatından sonra devletin yönetici kadrosunda vezirlik konusunda bir çekişme yaşanmıştır. Buna Hâfız-Lidînillâh'tan sonra halife olan kişilerin yaşlarının küçük olması da eklenince durum iyice büyümiştir. Bu halifeler sırasıyla; Zâfir [ö. 544/1149], Faiz [ö.549/1154] ve Adıt'tır [ö. 567/1171]. Bu dönemde sırasıyla vezirlik makamına şu isimler gelmiştir; Garbiye valisi Rıdvan b. Velahşî, Buhayre valisi Âdil b. Sellâr, Eşmum valisi Talâi'b. Rüzzik', Kûs valisi Şâver, son olarak son Fâtımî Halifesi Âdid-Lidînillâh'ın veziri olan Ebu'l Eşbal Dırgâm b. Âmir'dir. Bu kişi, Şâver yenilip Mısır'dan Dımaşk'a Zengîlere kaçıp sığındıktan sonra vezir olmuştur.

Şunu açıkça görmekteyiz ki Abbâsî ve Fâtımî hilafetlerinin kendi yaşadıkları iç sorunlar sebebiyle durumları pek de imrenecek cinsten değildir. Bu iç sorunlar onları kendilerinin ve İslam'ın düşmanı olan Haçlılara karşı koymaktan alıkoymuştur. Bu düşman açıkça Müslümanların Filistin'deki kutsal mekânlarını hedef almış, bu mekânları Müslümanlardan gasp etmeye çalışmıştır. Özel olarak da Avrupa'dan gelen hacıların yol güvenliği için uğraşmışlardır. Durum böyleyken de Müslümanlara türlü eziyet ve sıkıntı yaşatmışlardır. O dönem, dini duyguların ateşli bir şekilde yaşanıp revaçta olması hasebiyle, Haçlı seferlerini organize eden kimseler dini, daha çok katılımın sağlanması ve kendi amaç ve emellerine ulaşması için yaptıkları fiil ve davranışlarına kılıf olarak kullanmışlardır. Tarihin bu dönemini araştıran hakkaniyetli bir araştırmacı, o dönemde insanların, dini, siyasi, iktisadi ve toplumsal nedenlerden dolayı toplandığını ifade eder. Bu seferlere katılan kimselerin küçük bir kısmı dini sebeplerden dolayı katılmışsalar da bu seferleri yöneten kimi lider sınıfı bu seferlerle yeni

topraklar fethedip kendi bayraklarını dalgalandırmayı amaçlamışlardır. Aynı şekilde savaşa katılan Avrupa'daki Cenova, Venedik, Barselona, Pisa, Floransa gibi kimi ticari şehirler de doğu ile batı arasında yapılacak ticaretten kâr elde etmek, Arap coğrafyasından geçen ticaret yollarına sahip olmak, İslam ticaret karasularına hâkim olmak için bu savaflara katılmışlardır. Bundan dolayı bu devletler, deniz yoluyla savaş meydanlarına yardımlar ulaştırmışlardır. Bu savafları kendi ticaretlerini hareketlendirmek adına kullanmışlardır. Doğru, gezginler, müflisler, hırsızlar, tüccarlar, ruhbanlar ve düşük kimseler için altın madenleriyle doluydu. Bir tarihçinin deyişimiyle bu kimseler zenginlikle sefalet arasında tercih yapma durumundaydılar. Haçlı seferleri siyasi ve iktisadi olarak bu bölgede yapılmaya çalışılan bir sömürgeydi.

Haçlılar şayet Kudüs'te bir devlet, Urfa, Antakya ve Trablus'ta kontluk kurmakta başarılı olmuşlarsa; bu durum onca sayılarına, ardı arkası kesilmeyen Avrupa ve batı yardımlarına, Roma'daki Papa desteğine ve Bizans İmparatorluğunun desteklerinden dolayı değildir. Bilakis bu, Müslümanların birlik olmamalarından, Abbâsî ve Fâtımî hilafetlerinin zayıflıklarından, iki tarafın da mezhepsel çekişme ve düşmanlıklardan kaynaklanan ilişki ve alakalarının soğukluğundan dolayıdır. Haçlılar da onların bu durumdan istifade ettiler. Mevcut durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar.

1- İslam Haçlı Çatışması

Biz bu çalışmamızda cereyan eden askeri ve siyasi gelişmeleri tafsilatlı bir şekilde ele almayacağız. Fakat bunun yerine biz, İslam ve Hristiyanlık olarak bilinen iki dinî grup arasında cereyan eden düşmanlığa temas etmek istiyoruz. Bu düşmanlık, Müslümanlar nüfuz alanlarını Akdeniz'e doğru uzatıp Romalıları Anadolu'ya gerilemeye mecbur bıraktıktan sonra, Suriye, Cezîre, Mısır, Ermenistan, Kıbrıs ve Rodos gibi şehirleri, kısaca Doğru Akdeniz'in büyük kısmını ele geçirdikten sonra başladı. Aynı şekilde Müslümanlar, Emevi Hilafeti yıllarında Batı Akdeniz'de Mağrip, Endülüs, Balear, Sardinya ve Girit Adaları'nı de ele geçirdiler. Ağlebîler, Güney Afrika'da devletlerini kurduktan sonra 212/827 yılında Sicilya'yı, 221/835 yılında ise Malta'yı ele geçirdiler. Daha sonra Müslümanlar İtalya'nın güneyindeki Kalabriya'yı fethedip

231/841¹⁴ yılında Roma'ya, Papalık merkezine kadar ilerlediler. Papalık merkezine girip ateşe verdiler, kiliseleri yağmaladılar. Papa IV. Aziz Leo [ö.241/855] kaçmak zorunda kaldı. Fâtımîler Ağlebîler'i yenip Güney Afrika'da devletlerini kurduktan sonra 333/915 yılında Sicilya'ya hâkim oldular. Kalabriya'ya (Araplar Kalluriye olarak isimlendirmişlerdir) ve Lombardiya'ya saldırıya geçtiler. 323/935 yılında Cenova şehrini fethedip Fransa'nın güneyine doğru saldırıya geçtiler. Aynı şekilde Rum sahillerine doğru da gaza ettiler.

Bıçak kemiğe dayandıktan sonra Hristiyan aleminin tüm bu yaşananlardan dolayı harekete geçip Müslümanlardan intikam almaları doğal ve beklenilebilir bir durumdu. Fakat Müslümanlardan çok ciddi darbeler alan Bizans'tan yana bir tehdit gelmesi beklenmeyen bir durumdu. Fetih hareketinin yayılıp Bizans'a Akdeniz havzasında toprak kaybettirmesinin yanı sıra Bizans'ın Avrupa'daki sınırları da Bulgarlar başta olmak üzere Slavlar tarafından sürekli bir baskı altındaydı. Abbasi Hilafetinin zayıflamasıyla Bizans güçlendi. Bulgarlarla ilişkilerini düzelttikten sonra Makedon Hanedanı zamanında nüfuz alanını Cezire bölgesiyle Şam bölgesinin kuzeyine, İslam emirliklerine doğru uzattı. Aynı şekilde Rodos, Kıbrıs ve Girit'i geri aldılar. Buraları İslam şehirlerinin sahillerine saldırılar için üs olarak kullandılar.

Bizanslılar, Fâtımîlerin ilk yıllarında, hilafet merkezlerini Mağrip'ten Mısır'a taşıdıktan sonraki dönemde, birkaç kere Kudüs yakınlarına vardılarsa da Fâtımîler onların ilerleyişlerini durdurdular. Fakat Fâtımîler Bizans'la kaybettikleri adalarını geri alamayacakları bir anlaşmaya vardılar.

Selçuklular, Irak'a geldikten sonra Bizans'ı iyice zayıflattılar. Özellikle de Türkmen boyları için hicret kapılarının açılmasından ve Anadolu'ya doğru ilerleyip oraya yerleşmelerinden sonra bu durum hız kazandı. 479/1086 yılında ise Süleyman b. Kutalmış'ın kurduğu, başkenti Konya olan Selçuklu Devleti, genişleyip Bizans topraklarını parça parça fethetti. Öyle ki bu fetihlerle Bizans, Selçuklulara cizye vermek zorunda kaldı.

Fakat asıl tehlike, Arapların Frenk olarak isimlendirdiği Avrupalılardan geldi. Özellikle de bu tehlike 2. yy'de İngilizlerle savaşan ve daha sonra Hristiyanlığa geçiş yapan Kuzey Normanlarından geldi. Daha sonra bu Normanlar, Fransa'nın kuzeyine, kendilerine nispet edilen Norman şehrine yerleştiler. 229/844 yılında bu şehirden Endülüs sahillerine akınlar

¹⁴ Yazarımız 231 yılını miladi takvime çevirirken 841 olarak vermiştir. IV. Leo ise 847 yılı Ocak ayında papa olmuştur. 231 yılı, Türk Tarih Kurumu tarih çevirme programında 846 yılına denk gelmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu olaylar örgüsü 846 yılı sonlarıyla 847 yılları başlarında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla burada yazarımızın tarih hesaplaması tam olarak tutmamaktadır. (Ç.n.)

düzenlediler. Aynı şekilde liderleri Robert Guiscard [ö. 478/1085] öncülüğünde Adriyatik sahillerindeki Bizans nüfuzuna son verdiler. Bu bölgede hakimiyet sağladıktan sonra İtalya'nın güneyine, Fâtımî ve Bâdîs hanedanlarının hükümdarlığı altında bulunan Malta ve Sicilya'ya yöneldiler. Liderleri Roger öncülüğünde 484/1091 yılında Müslüman donanmasını tahrip ettikten sonra Malta ve Sicilya'yı ele geçirdiler, Mısır'dan Afrika'ya yol alan Müslüman gemilerine saldırılarda bulundular. 541/1146 yılında Trablusgarp'a saldırıya geçtiler. 543/1148 yılında Mehdiye şehrini ele geçirdiler. Akdeniz'deki Müslüman nüfusunu bitirmek için İtalya'da yeni ortaya çıkan ve Britanya etkisinden uzak olan Pisa, Cenova ve Venedik gibi bağımsız devletlerle ittifaklar kurdular.

Tehlikenin başka bir yönü de Endülüs Hristiyanlarının, Müslümanların zayıflıklarından ve küçük emirliklere (düvelü't-tavâif) bölünmelerinden istifade ederek yarımada'daki Müslümanların varlıklarını ortadan kaldırmaya yönelik yürüttükleri, Yeniden Fetih Hareketi (Reconquista) olarak bilinen savaşıydı. Fakat Mağrip'te İspanyolların ilerleyişlerini durdurup onların düşmanca faaliyetlerine son veren Muvahhidler ve Murâbitların ortaya çıkışıyla Endülüs Hristiyanlarının ilerleyişleri durmuş oldu.

Müslümanlar için en yıkıcı tehlikelerden biri de Endülüs'ün kuzeyinden Batı Roma'ya kadarki alanı kapsayan ve Orta Çağ'daki Arap tarihçilerinin Erdu'l-Kebîrâ olarak isimlendirdikleri bölgede yaşayan Frenklerden geldi. Roma'daki Papalık, ruhani liderlik vasfıyla oraya hükmediyordu. Müslümanların, Abbâsî ve Emevîler döneminde Endülüs'e komşu olmaları itibarıyla Fransız Frenklerine karşı saldırıları dışında Avrupa'daki Frenklerle bir düşmanlığı yoktu. Fakat Papa, onları Müslümanlarla savaşa davet ettiğinde onlar bu çağrıya kulak verdiler ve İslam'ın en şedit düşmanları kesildiler.

Haçlı seferleri hazırlıkları fiilî olarak 27 Kasım 1095 (488) tarihinde Papa II. Urbanus'un [ö.492/1099] davetiyle Fransa'nın güneyindeki Clermont-Ferrand şehrinde, devlet yetkilileri ve ruhbanların katıldığı, geniş katılımlı bir kilise konsiliyle gerçekleşti. Papa, bu toplantıda katılımcılara, Müslümanlara karşı savaş yapılması, doğu kiliselerinin Müslümanların boyunduruğundan kurtarılması, kutsal toprakların onların tasallutundan arındırılması ve tüm bunlara karşılık onlara ister sefer yolunda ister Müslümanlarla yapılan savaşta öldürülsün, Tanrının kendilerine cüzi bağışlanma vereceğiyle alakalı bir konuşma gerçekleştirdi. Aynı şekilde Münzevi Peter de bir konuşma gerçekleştirdi. Papa'nın yaptığı konuşma çok hamasi ve heyecan doluydu. Öyle ki konuşması hem dünyevi hem de uhrevi yönden katılımcılara makamlar ve kazançlar vadediyordu. Bu konuşmaların etkisiyle tüm katılımcıların ağızından şu slogan yükseliyordu: "*Tanrı bunu istiyor*" (*Dieu le Veut-Dies le volt*).

Aslında bu tepki, Papa'nın fesahat ve hitabet gücünün sonucu değil, uzun süredir gerçekleşmesini bekledikleri projeye bir yanıtı. Haçlı savaşlarına çağrı için çok uygun bir zamandı. Çünkü feodal Batı toplumu, tüm kibir ve taassubuyla Katoliklerin karşısındaydı. Bu çağrıya kulak vermek, tam manasıyla tüm sorunlarını çözecek, ruhlarını özgürleştirecek ve aynı zamanda kendilerine maddi kazanç sağlayacaktı.

Frenkler her yerde boyunlarında ve omuzlarında haçlarla Müslümanlara karşı savaşmak için toplanıyorlardı. Bundan dolayı Müslümanlara karşı girişilen bu savaşlara Haçlı savaşları denmiştir. Fakat Arap tarihçileri, bu savaşları Frenk istilası olarak isimlendirmişlerdir.

Avrupa'dan Beytülmakdis'e yapılan ilk Haçlı seferine Münzevi Peter öncülüğünde çoluk-çocuk, kadın-erkek birçok kimse katılmıştır. Kalabalıklar halinde Avrupa'dan İstanbul'a doğru hareket etmişlerdir. Yol üzerinde Yahudileri öldürmüş, mallarına el koymuşlardır. Görüldüğü kadarıyla bunca kalabalığın duygularını harekete geçiren Peter, savaşçılardan ve yağmacılardan oluşan ordusunu sevk ve idare etmekte başarısızdı. Aynı zamanda bu orduya çok az süvariyle beraber yüzlerce çapulcu, fahişe, kanun kaçağı, mahkûm, fukara ve çiftçi de katılmıştı. 489/1069¹⁵ yılı itibarıyla bu topluluk İstanbul'a vardığında Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) onlara Anadolu'ya geçmekte acele etmemelerini tavsiye etti. Fakat onlar İmparatorun bu çağrısına kulak asmadılar. Kiliseleri ateşe verdiler, sarayları yağmaladılar. İmparator, onlara bölgeyi terk etmelerini emretti. Fakat onlar Selçukluların pususuna düştüler. Selçuklular hepsini kılıçtan geçirdi. Münzevi Peter canını zor kurtardı, çareyi İstanbul'a kaçmakta buldu.

Bu süre zarfında Avrupa'da, çoğunu atlı süvarilerin oluşturduğu yeni Haçlı birlikleri toplanmaya başladı. Bu seferki birlikler önceki birliklere göre daha sistemliydi. Bu yüzden bu sefer, Müslümanlar için daha çok tehlike arz etmekteydi. Bu seferde Godfrey de Bouillon [ö.493/1100], kardeşi Baudouin [ö.511/1118], Bohemond [ö.504/1111] gibi ismi bu savaşla anılan çok meşhur komutanlar da bulunmaktaydı. Batıdan doğuya doğru olan bu akınların büyük çoğunluğu Avrupa'nın göbeğinden, bir kısmı ise Güney İtalya sahillerinden gelmekteydi.

Haçlılar 490/1097 yılında Marmara denizini geçmek için İstanbul'a vardığında, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Antakya'yı Selçuklulardan alırlarsa kendisine vermeleri sözü karşılığında Haçlıları kıyının diğer tarafına geçirdi.

¹⁵ Bu tarihin 1096 olması gerekmektedir. Büyük ihtimalle yazar, burada sehven hataya düşmüştür. (Ç.n.)

Haçlıların ilk hedefinde Kılıcarslan'ın [ö.500/1107] hükmettiği Anadolu Selçuklularının başkenti olan İznik vardı. İznik, Anadolu'ya açılan ana yolun kontrol merkeziydi. Haçlılar, İznik'i kuşatma altına aldılar fakat şehir, Haçlıların barbarlığından endişe ederek Bizans İmparatoruna teslim oldu. Güneye doğru gerçekleşen Haçlı akınları için artık Filistin'de zafer an meselesiydi. Fakat Haçlılar, kalelerinin çok muhkem olması sebebiyle Antakya önlerinde durmak zorunda kaldılar. Çünkü Halep, Kudüs ve Dımaşk gibi şehirlerden Müslüman topluluklar, Antakya'ya yardıma gidiyorlardı. Dokuz ay süren kuşatmadan sonra Haçlılar hicri 491 Mayıs'ında (m.1098) şehrin meliki Yağısıyan'dan şehri aldılar ve şehre hâkim oldular. Haçlılar, şehre girdikleri gibi şehir ahalisinin hemen hemen hepsini katlettiler. Öyle ki yerdeki cesetlerin çokluğundan yer zemini görünemez olmuştu. Durum böyleyken Şam ve Cezîre Selçukluları ve onlarla beraber Arap emirleri, Musul emiri Kürboğa et-Türki [ö. 495/1102] önderliğinde Haçlılara karşı cihad için hazırlanmışlardı. İslam ordusu Haçlıları kuşatmış, şehre hâkim olmaya ramak kalmıştı ki İslam ordusu içerisindeki bölünmeler Müslümanlara zarar vermiş, bu fırsatı kaçırmayan Haçlılar, Müslümanları feci bir şekilde bozguna uğratmıştı. Haçlılar, Antakya'nın teslimi noktasında Bizans İmparatoru Aleksios'la anlaşma yapmalarına rağmen şehri Bohemond'a teslim ettiler. Ondan sonra da yeğeni Tancred [ö. 506/1112] şehri devraldı.

Bu zaferden sonra Haçlıların bir kısmı Cezire bölgesine ilerlediler. Bu bölgede bazı şehirleri ele geçirdiler. Bu şehirlerden biri de çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Urfa şehriydi. Fakat Cezire'deki Selçuklu Atabegi onların Bağdat'a ilerleyişini durdurdu. Aynı şekilde Haçlıların bir kısmı da güneye doğru ilerlediler. Bu grup, sahil şeridini takip ederek ilerliyordu. İtalyan gemileri ise onlara denizden savaşçı ve askeri malzeme takviyesinde bulunuyordu. Şam'ın görkemli şehirleri hiçbir direniş göstermeksizin teker teker teslim oluyordu. Haçlılar, teslim olan şehirlerin ahalisine çok barbar ve vahşice muamele ediyordu. Örneğin Maaratünnu'mân şehrine girdiklerinde orada kadın-erkek yüz binden fazla insan katlettiler. Hayatta kalan herkesi de esir aldılar.

Böylelikle Şam bölgesinde iki Haçlı kontluğu kurulmuş oldu. Durum böyleyken bölgenin Müslüman idarecileri, bir önceki asır boyunca birbirilerine karşı sarf ettikleri düşmanlıkları, iç çekişmeleri ve savaşların enerjisini Haçlılara karşı gösterelemediler, Müslümanlar o günlerde Haçlı güçlerini püskürtmeye muktediri. İşte bu, Müslümanları Haçlılara karşı direnişe geçmeye aciz bırakan durumdu. Haçlılar, kendi kaynaklarında ister Anadolu'daki ilerleyişlerinde isterse de Bilâduşşam'daki ilerleyişlerinde, bölgedeki Arap emirlerin ve Selçukluların siyasi birliktelik içerisinde olmadıklarını ifade etmektedir. Müslümanlar ise

içerisinde bulunmuş oldukları çekişmelerden dolayı yaklaşan tehlikenin ve yapılması gerekenlerin idrakinde değillerdi. Selçuklular, bu seferlerin, en yüksek ihtimalle rutin Bizans seferleri gibi olacağını zannediyordu. Fâtımîler ise Sünnî Selçukluları desteklemeyi düşünmüyordu bile. Bilakis Türk Selçukluların topraklarının ve nüfuz alanının paylaşımı noktasında Haçlılarla ittifak içerisindeydiler. Öyle ki Haçlılar Antakya önlerinde Şam topraklarını paylaşıyorken, Fâtımî Halifesi Müsta'li'nin veziri Efdal b. Bedr el-Cemâlî, elçisini Haçlılarla anlaşma yapmak üzere Antakya'ya gönderiyordu. Fakat bu çabalar hiçbir sonuç vermedi. Efdal'in elçileri ile Haçlı elçileri Kahire'ye geçtiler. Fakat Haçlılar hiçbir otoriteyle de anlaşma içerisinde değillerdi. Fâtımîler de Selçuklular gibi bu kimselerin batıdan gelen ve Bizans adına çalışan paralı askerler olduğu zannına kapılmışlardı.

Efdal, Bilâduşşam'ın kuzeyinde Selçuklular ile Haçlılar arasında dönen bu savaştan istifade etmek istedi. Antakya önlerinde Kürboğa'nın Haçlılara karşı mağlubiyet haberini duyar duymaz vaziyetin Selçuklulara yeni bir saldırı gücü sağlamayacağını farkına vardı. Bu sebeple Dımaşk Emiri Dukak'tan [ö.497/1104] rahatsız olan Artuk Bey'in [ö.484/1091] oğulları İlgazi [ö.516/1122] ve Sökmen Bey'in [ö.498/1104] havzası dahilindeki Filistin'e doğru saldırıya geçti. 492/1099 yılında Kudüs'ü ele geçirdi ve İftihârüdevle isimli bir kumandanını da oraya yönetici olarak bıraktı.

Bilâduşşam'ın kuzeyinde ise Arap emirler, Selçuklunun bu çöküşünü sevinç içerisinde izliyorlardı. Hiçbiri de Selçuklulara destek çıkıp yanlarında olmadı. İbnü'l-Esîr [ö.630/1233] vakayı şu şekilde zikrediyor: *“Frenkler Halep ve Dımaşk emirlerine mektup yazarak amaçlarının sadece daha önce Bizans'a ait olan topraklar olduğunu, bunun dışındaki şehirlere zarar vermeyeceklerini belirttiler. Bu, Bizans'ın bu beldelerin emirlerinin Antakya'ya yardım etmesini engellemesi için başvurduğu bir hile ve kandırmacaydı.”* Selçuklu emirleri Dukak ve Rıdvân'ın [ö.507/1113] duruşları böyleyse Arap emirlerinin duruşları daha anlaşılır bir durumdu.

Raymond de Toulouse [Toulouse'lu Raymond, ö.498/1105] ordusunun başında Maaretünnu'mân'dan hiçbir sorun ile karşılaşmadan güneye, Cebel-i Nâsırıyye'ye doğru ilerledi. Çünkü bölgedeki emirlerin birçoğu zayıflık ve ihtilaf içerisindeydi. Öyle ki birçoğu Haçlıların kendilerine saldırmamaları için hediyeler sunmaya ve mal vermeye dahi hazır dılar. Antakya, Maaretünnu'mân ve Urfa'da yaşananlardan sonra Dımaşk, Halep ve Musul emirleri karamsarlığa büründüler. Haçlılar Trablus'un güneyini, sahil yolunu tuttular. Daha sonra Godefroy, Tancred ve Bohemond ilerleyen orduya kuzeyden katıldılar. Haçlılar, yol üzerindeki

küçük yerleşim yerlerini de ele geçirip Fâtîmîlerin hudut bölgesi sayılan Kelp Nehri'ne vardılar. Ardından Fâtîmî topraklarının içlerine doğru ilerlediler. Fâtîmîler, yaklaşan bu Haçlı tehlikesinin farkında değillerdi, ancak iş işten geçtikten sonra bu tehlikenin farkına varacaklardı. I. Haçlı seferinin son halkasını, miladi 1099 yılının 7 Haziran'ından 15 Temmuz'a kadar beş hafta sürecek olan Kudüs kuşatması oluşturuyordu. Savaş esnasında Müslüman savaşçılar, teslim olmaktansa surlarda şehid olana kadar savaşıyorlardı. 15 Temmuz 1099 (22 Şaban 492) tarihinde Haçlılar, Kudüs'ü ele geçirdiler. Haçlı saldırılarından Fâtîmî valisi İftihârüdevle ve bazı adamları dışında kimse kurtulamadı. Haçlılar, şehirde katliam yaptılar. Günlerce talan, yağma ve katliamlar devam etti. Şehir kan gölüne dönmüş, cesetler günlerce sokak ve caddelerde kalmıştı.

Vezir Efdal'e, Haçlıların Kudüs'e ulaştığı haberi ulaşınca, Mısır askerini toplayıp üzerlerine yürüdü. Fakat Kudüs'e ulaştığında Haçlılar şehri çoktan ele geçirmişti. Vezir Efdal, şehre saldırıya geçti fakat ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Askerlerinin bir kısmı ormanlara kaçmıştı. Haçlılar ormanları ateşe vererek hepsini katlettiler. Haçlılar bu zaferlerinin ve Mesih'in mezarına ulaşmış olmanın mutluluğunu yaşıyorlardı. Öyle ki mutluluktan ağlıyorlardı. 2. Halife Hz. Ömer'in hicrî 17 (m.638)'de fethetmesinden bu yana Kudüs ilk defa Müslümanların ellerinden çıkıyor, Haçlıların eline geçiyordu.

Haçlılar, artık öldürmekten yorulup usanmaya başlayınca ilk işleri şehrin dört bir yanına yayılan ve çevreye de çok kötü kokular saçan Müslüman cesetlerinden kurtulmak oldu. Daha sonra Haçlıların ilk işi, şehri kimin yöneteceğini konuşmak oldu. Haçlıların ileri gelenleri, ruhban sınıfı ve komutanlar bu mesele için yapılması gerekenlerle alakalı toplandılar. Haçlıların arasında, şehrin hakiminin kim olacağı konusunda anlaşmazlık çıktı. Doğu ve Batı kiliselerinin hâkimi Papa, gemileriyle sürekli Haçlılara adam ve silah yardımı yapan İtalya şehirleri, doğudaki sömürge alanlarını geri kazanmaya çalışan Bizans da bu tartışmanın taraftarlarıydı. Haçlılar nihayetinde "Kutsal Tapınağın Koruyucusu" unvanıyla Godefroy üzerine uzlaşma sağladılar. Fakat bu orta yollu çözüm, hakikatte, yeni doğan bu devletin Kilise ile devlet ilişkisinin sınırlarını tam olarak belirlemeden, olaylardan kaçmaktan başka bir şey değildi.

12 Temmuz 1100 yılında Godefroy, çıkmış olduğu seferde öldü. Godefroy bu sefer esnasında Venedik'in göndermiş olduğu yardımlarla nüfuz alanını sahil şeridine doğru genişletti. Venedik bu yardımları, Pisa halkına bu Haçlı zaferinde pay sahibi olduklarını göstermek için bir ay önce Godefroy'e göndermişti. Fakat Godefroy ölünce onun yerine kardeşi olan Urfa Kontu Baudouin Beytûlmakdis'in yeni kralı olmak için hazırlıklara başladı ve 25 Kanunievvel'de Baudouin kral oldu. Böylelikle çoğunluğunun Haçlılarla iş birliğini reddeden

Müslümanların yaşadığı Halil şehirlerinin yanı sıra Kudüs, Yafa, Lod, Remle ve Beytülahm şehirlerini kapsayan Kudüs Latin krallığı kurulmuş oldu.

Haçlı komutanlarının ileri gelenlerinden bazılarının Avrupa'ya dönmesine rağmen hâlâ Haçlı komutanlarının büyük çoğunluğu bölgedeydi. Bu komutanlara, bölgenin sömürü ve idaresi gibi işlerin takibinin yapılması noktasında büyük sorumluluklar düşmekteydi. Çünkü Haçlıların sayıları Müslümanlardan, Araplardan ve bölge ahalisinden daha azdı. Bundan dolayı Haçlılar destek olması için var güçleriyle Avrupa'dan Filistin topraklarına insan göçünün olması için uğraşüyor, kitleleri teşvik ediyordu. Aynı şekilde I. Haçlı seferinin zafer haberleri ve Filistin'den dönen savaşçıların yaymış oldukları şayialar, yeni Haçlı topluluklarının hareket etmesine ve doğuya doğru sefere çıkıp ganimetlerden pay alma isteği duymalarına sebep oluyordu. Öyle ki, Avrupa'da, doğudaki müminlere; "Rabbin Ordusuna" destek olma amacıyla yeni Haçlı seferlerinin yapılacağı iddiaları ortalıkta dolaşıyordu.

1101 yılında batı Avrupa'da, doğudaki Haçlılara yardım amacıyla, daha önceki Münzevi Peter'in oluşturduğu topluluğa benzeyen ama bu sefer Normanlardan oluşan bir topluluk toplandı. Topluluk, yola çıkmak için yanıp tutuşuyordu. Nihayet 13 Haziran 1101 tarihinde Milano'dan yola çıktılar. Birinci Haçlı birliklerinin kullanmış olduğu güzergahı kullandılar. Topluluk, İstanbul'a vardığında daha önceki Haçlıların neden oldukları sorunların aynısını yaşattılar. İmparator Aleksios Kominos onları kıyımın diğer tarafına, Anadolu'ya nakletti. Orada kendilerine Almanya ve Fransa birlikleri de katıldı. O vakitler, Antakya emiri Bohemond, Melik Gazi'nin esiriydi. Normanlar, Bohemond'u kurtarmak için harekete geçtiler. Fakat I. Haçlı seferinden ders çıkaran Selçuklular, bu Haçlı seferine karşı birlik içerisinde hareket ettiler. Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıcarslan, Halep emiri Rıdvân, Sivas emiri Emîr Gazi'nin orduları Haçlılara karşı birleşip Haçlılara büyük bir bozgun yaşattılar. Birçoğu öldürüldü, yaralandı veyahut esir alındı. Haçlıların liderleri, hezimetin Bizans imparatorunun ihaneti sebebiyle olduğu şayiasını yaymak için fırsatını bulup kaçtılar. Savaştan canını kurtaranlar da Kudüs'e çekildiler.

Diğer bir yönden ise Haçlılar, hâkim oldukları bölgelere yakın şehir ve limanlara doğru nüfuz alanlarını uzatıyorlardı. Yavaş yavaş hakimiyet alanlarını genişletiyorlardı. Durum böyleyken Arap ve Müslüman topluluklar, Haçlılara karşı direnişte aciz bir durumdaydı. 494/1101 yılında Haçlılar, Suruç, Hayfa, Arsuf ve Kayseriye'yi ele geçirdiler. Bu savaşlarda Cenovalılar, donanmalarıyla Haçlılara çok büyük yardımlarda bulundular.

Fâtımîler bir sonraki yıl (m.1102) Haçlılara karşı atağa geçmeye yeltenseler de Haçlıların aldığı darbelere rağmen Fâtımîler, büyük bir bozguna uğradılar. Daha sonra Tancred 1103 yılında Lazkiye'yi ele geçirdi. Böylelikle, Fâtımîlerin Haçlılara karşı topraklarını geri alma girişimleri karşılıksız kaldı ve çabaları da hiçbir işe yaramadı. Haçlılar ise Müslümanların parçalanmışlığından dolayı rahatça ilerliyorlardı. İbnü'l-Esîr, vaziyetin kötü ve sıkıntılı olduğuna değinerek şunları ifade ediyor: *“Haçlıların İslam topraklarında saltanatları sürerken, İslam askerlerinin ve meliklerinin kendi aralarında yaptıkları savaşlarla meşguliyetleri, adeta Haçlılarla ittifak içerisindeydi. İşte o zaman, Müslümanlar görüş ayrılığına düştüler ve menfaatleri ayrıştı.”*

1104 yılında Haçlılar Akkâ'yı ele geçirdiler. Haçlılar daha sonra da Trablus'u 7 yıl boyunca süren kuşatmadan sonra ele geçirdiler. Bu 7 yıllık süre zarfında Raymond de Toulouse öldü. Trablus halkı Fahrülmülk b. Ammâr [ö.514/1120] önderliğinde 7 yıl süren kuşatmaya karşı kahramanca ve cesurca direndiler. Fakat 1109 yılında Trablus da düştü ve böylelikle Kudüs Krallığı dışında Urfa ve Antakya'dan sonra üçüncü bir Haçlı kontluğu da kurulmuş oldu.

Bu süre zarfında ve sonrasında, kuzeydeki Selçukluların sürdürmüş olduğu İslamî direniş duraksamadı. Selçuklular daha önce belli bir süre Bohemond'u, daha sonra da Urfa Kontu Baudouin ve Joselin'i de esir almışlardı. Fâtımîler de aynı şekilde Askalân'ı üs olarak kullanıp Haçlılara karşı miladi 1101, 1102 ve 1105 yıllarında saldırılar düzenlediler. Fakat bu saldırılar, birçok savaşçı ve teçhizat kayıplarına sebep oldu. Dımaşk ile Kahire arasındaki güvensizliğin aşılammaması, ciddi bir koordinasyonun ve birliğin oluşmasını engelliyordu. 1105 yılından sonra Mısırlılar, Haçlılar için tehlike oluşturabilecek hiçbir saldırı geliştirmediler. Fakat Askalân, Haçlılar için hep bir tehdit merkezi olarak kaldı.

O sırada Haçlılar, Sur ve Askalân dışındaki tüm sahil şeridinin kontrolünü ele geçirdiler. Haçlılar lehine olan bu askeri denklem, Dımaşk için endişe vericiydi. Dımaşk emiri Tuğtegin (1095-1128) [ö.522/1128] Kahire ve Dımaşk ekseninin bu başarısızlıklarını izole etme adına Haçlıları Bilâduşşam'dan sökü� atmak için büyük bir Müslüman ittifakı oluşturmaya çalışan yeni Musul hâkimi Mevdûd (m. 1108-1113) [ö.507/1113] ile bir ittifak kurdu. Fakat bu çabalar sonuç vermedi. Çünkü Bilâduşşam'daki Türk ve Arap unsurlar arasında yaşanan anlaşmazlıklar, bu ittifakın gerçekleşmesini imkânsız kılıyordu. Buna ilaveten Selçuklu sultanlarının Fars diyarına olan ilgi ve alakaları Bilâduşşam'a nazaran daha fazlaydı.

Durum böyleyken Haçlı karargâhında ciddi değişiklikler meydana geliyordu. Miladi 1111 yılında Bohemond öldü. Onun ölümünü Tancred'in ölümü takip etti. Hal böyleyken bu

ölümlerden dolayı I. Baudouin'in karargâhı daha da güçlendi. Ta ki bu güçlenme onu Dımaşk emiri Tuğtegin ile yapmış olduğu anlaşmayı bozmaya sevk etti.

Müslümanların tarafında ise Haçlılara karşı yeni bir güç birliği çabaları yaşanıyordu. Musul Atabegi Mevdûd, Tuğtegin'in kendisinden yardım talebinden sonra durumu değerlendirip Filistin'de Haçlılara darbe vurmak için büyük bir ordu hazırladı. 507/1113 yılında Sincar emîri, Dımaşk emiri Tuğtegin, Emir Ayaz b. İlgazi'nin ordularıyla birleşip Haçlıların üzerine yürüdüler. Taberiye yakınlarında meydana gelen savaşta Haçlı ordusu tamamen imha edildi.

507 Rebûlâhîrinin son cuması (10 Ekim 1113) Mevdûd, bir Bâtınî fedaisi tarafından suikasta uğradı. Mevdûd'un vefatından sonra aynı yılın Cemâziyelevvel ayında Halep emiri vefat etti. Bu vefatlar sebebiyle kuzeyde Haçlılara karşı düzenlenen İslam akınları seyrekleşti. Kalan süre içerisinde, Kudüs meliki I. Baudouin'in 512/1118 yılındaki Mısır seferi dışında bir hareketlilik olmadı. Fakat Melik, bu sefer esnasında hastalandı ve tedavi olmak için hızlı bir şekilde Filistin'e geri döndü. Böylelikle bu Melikin sürdürmüş olduğu, Haçlıların sürekli alan kazanma dönemi bitmiş, bunun yerine kuzeydeki İslam cephesi ile Haçlılar arasında denge siyaseti dönemine girilmiş oldu. Artık her iki tarafın da gözleri, Haçlıların sürekli etki alanlarını genişletmeye çalıştığı Mısır'ın diğer yarısına çevrilmişti.

Hristiyanlık, Cezîre ve Şam bölgesine zaferlerle dolu bir şekilde geri döndü. Öyle ki; Mısır sınırında, Atabegler ve Selçuklu emirliklerinin göbeğinde, krallık ve kontluklar kurdular. Bunlar; Fırat Nehri'nin kıyısında bulunan ve birkaç şehrin kendisine tabi olduğu Urfa Kontluğu, kuzeyde Toros Dağlarından Şam'ın kuzeyine doğru uzanan alandaki Antakya Kontluğu, Lübnan'dan Necef Çölü'ne ve Kızıl Deniz'e kadar uzanan Kudüs Krallığı, Kudüs Krallığına tabi olan ve onun sahil kesiminden sorumlu olan Trablus emirliğiydi. Bu son emirliğin sınırları ise, Humus'tan Lübnan'ın kuzeyine doğru, Dımaşk Selçuklu emirliğinin dahil olmadığı alanı kapsıyordu. Tüm bunlarla beraber Beytûlmakdis Krallığı, Haçlıların sahip olduklarının en önemlisiydi. Öyle ki, Şam ve Cezîre bölgesinin ileri gelenleri kendilerine boyun eğiyordu. Kudüs Krallığı'nın pozisyonu, Selçuklu emirliklerinin ve Atabegliklerinin, Irak'taki Selçuklu Sultan'ı ile aralarındaki siyasi ilişkiye benzemektedir.

2- Arap-İslam Haçlı Çatışması Zengîler ve Eyyûbîler Safhası

Arap-İslam Haçlı çatışması sadece askeri savaş ve çekişmelerden ibaret değildir. Bilakis bu, iki medeniyetin çekişmesi ve savaşıdır. Bu seferler işin gerisinde toplumsal, iktisadi, siyasi ve askeri alanlarda karşılık bulmuş, etkiler bırakmıştır. Bu alanlarda yaşanan etkileşim, tarihi serüvenin gerekliliğinden kaynaklanan bir durumdur. Ayrıca bu alanlar arasında yaşanan tarihi etkileşimi ayırt etmek de güç bir durumdur.

Haçlı saldırganlığının Arap dünyasına dayattığı meydan okumaya ilk tepki, şu gerçekte ortaya çıkıyor: Haçlılara karşı güç birliği yapmak şartıyla alternatif olarak askeri devlet modeli kurulmasının yanı sıra hilafet devlet modeli bir sembol ve meşru bir taraf olma rolünü oynamaya devam etmesine rağmen kesinlikle bitmiştir. Bu tarihi rol, onu tebaasının nezdinde meşrulaştırır, aynı zamanda da bu tarihi rol, varlığının ve devamlılığının gerekli kılan etkidir.

Haçlı istilasını acı verici bir psikolojik şok etkisi yarattı. Frenk katliamlarından kaçan mülteci yığınları, bu mültecilerin gittikleri her yerde kızgınlık ve öfke uyandırdı ve nihayetinde Müslümanlar, Haçlıların kalmak niyetiyle ülkelerine geldiklerini anladılar. Bu durum İslam âleminde bir yönden olumlu bir tablo oluşmasına sebep oldu. Bu da bu seferki tepkinin bizzat halkın kendisinden gelmiş olmasıydı. Artık güçlü bir etki gücü oluşturan bir kamuoyu oluşmuştu. Müslüman yöneticilerin, toprakların kaybedilmesine, halkın zelil bir şekilde yaşamalarına kapı aralayan dar görüşlülüklerinin ve gevşekliklerinin sebepleri sorgulanır olmuştu. Âlimler ve fakih kimseler minberlerde Kudüs'ün, cihadın ve mücahitlerin faziletinden bahseden hutbeler vermeye başladı. Neredeyse tüm ilim meclislerinde üçüncü harem ve ilk kible olan Kudüs ile ilgili konuşmalar yapılıyordu. Şöyle veya böyle bu meselelerle alakalı risaleler ve kitaplar kaleme alındı. İslam âleminde tüm bölgeleri kaplayan ve hızlı bir şekilde yayılan cihad çağrıları yükselmeye başladı. Bu çağrılar seri bir şekilde, mütefekkir ve söz sahibi kimselerin öncülük ettiği etkin bir harekete evirildi. Bu güçlü hareketin merkezinde, Haçlılara karşı bir İslam ve Arap direniş yönelimi yeşerdi. Bu ideolojik dirilişin beşiğinde, 521/1127 yılında Musul'da bu cihad hareketine liderlik edecek Zengîler ve Eyyûbîler ortaya çıktı.

İmâdüddin Zengî, kendi döneminin en güçlü hâkimi pozisyonuna yükseldi. Çünkü o tüm askeri gücünü Müslümanların hizmetine sunmuş, yani Haçlılara karşı cihad için seferber etmişti. Âlimler, medreseler ve mütefekkir şahsiyetler, Haçlılara karşı cihad etmenin vacip oluşu konusunda gerekli kamuoyu ve kanaati oluşturarak cihadın yolunu hazırladılar.

İmâdüddin Zengî, Müslümanların ve Arapların bu çağrılarına icabet etti. Bu manada Musul atabeyliği, Haçlılara karşı mücadelede öne çıktı. Öyle ki Abbâsî ve Fâtımîlerin başarısızlıklarından sonra Haçlıları yenilgiye uğratarak onları bölgeden söküp attı. Daha sonra Musul Atabegliği, Haçlılarla mücadele edecek olan Zengîler, Eyyübîler ve Memlûklere öncül oldu.

İmâdüddin Zengî, Bilâdüşşam, Irak ve Cezire bölgesinde Haçlı üstünlüğünü yavaş yavaş kırdı. 522/1128 yılında Halep şehrini ve kalesini ele geçirdi. Bu durum Haçlılar nezdinde Bilâdüşşam'ın kuzeyi için son derece tehlikeli bir durumdu. Çünkü Halep şehri, Haçlı varlığının olduğu yerleşim yerleriyle Urfa kontluğu arasındaki bağlantıyı kesmekteydi. Bir sonraki yıl Hama ele geçirildi. Fetihler hızla genişledi öyle ki 532/1143 yılında Humus şehri ele geçirildi.

Haçlılara son darbe 539/1144 yılında, İmâdüddin Zengî kuvvetlerinin 28 gün süren bir kuşatmanın ardından Urfa'yı fethetmesiyle geldi. Urfa kontluğu Haçlıların İslam dünyasının batısında ilk kurmuş oldukları ve aynı zamanda ilk kaybettikleri kontluktu. Bundan dolayı Urfa kontluğunun düşmesi Haçlılar adına çok sarsıcı ve acı verici bir durumdu. Her yerde bu hezimetin sesleri yankılanıyordu. Zira şehir erken dönem Hristiyanlık kalıntıları barındırmaktaydı. Aynı zamanda I. Boudouin'in şehri ele geçirmesinin üzerinden elli yıldan az bir süre geçmiş olmasına rağmen şehrin düşmesi, Haçlılar açısından hayra alamet değildi.

Arap – İslam cephesinde ise Müslümanların İmâdüddin Zengî liderliğindeki zaferleri, Müslümanların birliğine destek ve Haçlılara karşı mücadelede moral görevi görüyordu. Urfa'nın fethedilmesi askerî açıdan çok büyük bir kazançtı. Çünkü Urfa'nın fethiyle Fırat havzasının tümü Müslümanların bölgesi haline geldi. Aynı zamanda Müslümanlar, Şam'ın kuzeyi, Irak ve Cezire bölgesi arasındaki bağlantı yollarının da kontrolünün sağladılar.

Batı Avrupa da ise hâkim olan hüznü havaya rağmen hiç kimse hızlı bir şekilde yeni bir Haçlı seferi için bir çaba içerisinde değildi. Batı Frenklerinden oluşan bir heyet, Papa III. Eugenius (1145-1153) [ö.548/1153] ile Papa olduktan kısa bir süre sonra görüşmeye geldi. Daha sonra Ermenilerden oluşan bir heyet Urfa'nın geri alınması için, Batılı liderleri ve Papalığı harekete geçirmek adına Papayı ziyaret etti. 1145 ve 1149 yılları arasında Haçlı Savaşları tarihinde II. Haçlı Seferi olarak bilinen sefer, Fransa kralı VII. Louis [ö.576/1180] ve Alman

kralı III. Konrad [ö.546/1152] liderliğinde başladı. Bu iki kralın askerleri Avrupa şehirlerini aşarak İstanbul'a doğru yöneldiler. Fakat Selçuklu Türkleri 541/1147 yılında Anadolu'da onları hezimete uğratarak ordularının büyük bir kısmını imha etti. İki kral kendileriyle bulunan az bir toplulukla beraber savaştan kaçıp canlarını kurtardıktan sonra deniz üzerinden Antakya'ya vardılar.

İmâdüddin Zengî, 6 Rebûlâhir 541 (Eylül 1146) gecesi kölelerinden biri tarafından öldürüldü. Toprakları da oğulları Seyfeddin Gazi'ye [ö.544/1149] Musul ve Cezire'e, Nûreddin Mahmud'a [ö.569/1174] da Halep'e kalacak şekilde paylaştırıldı. Fakat tüm bunlara rağmen Bilâdüşşam'daki Haçlıların durumu da diğerlerinden pek de iyi sayılmazdı.

Urfa kontu I. Joscelin de Courtenay [ö.1131], Halep şehrine yapmış olduğu saldırıda Nûreddin'in hazırlıklı olması sebebiyle bozguna uğradı. Müslümanlar ve Haçlılar, ikinci bir askeri dalga gelmesini bekliyordu. Lakin VII Louis'in, Antakya emirinin hile ve tuzaklarının kendisini endişelendirmesi sebebiyle eşi ile ilişkileri zayıfladı. VII Louis, Urfa kontluğunu sahipsiz bırakıp III. Konrad'ın Filistin'de kalan ordusuna katıldı. III. Konrad da Urfa kontluğunu geri almak yerine Dımaşk Atabegliğine doğru ilerliyordu. 543/1148 yılında Kudüs kralı da kendilerine katılarak şehri kuşatmaya aldılar. Fakat Seyfeddin Gazi ve Nûreddin, Dımaşk emiri Muînüddin Üner'in [ö.544/1149] yardımına gittiler. Fakat şehrin hâkimiyeti noktasında İmâdüddin'in bu iki oğlundan korkan Muînüddin Üner, Haçlılarla anlaşma yaptı ve onlara bir miktar mal ve bazı kaleleri verdi. Bunun üzerine Konrad Almanya'ya geri dönerken, VII Louis, 1149 yılındaki Paskalya bayramını kutsal beldede geçirdikten sonra Fransa'ya döndü.

Böylelikle bu Haçlı seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Nûreddin, kardeşi Seyfeddin Gazi'nin 544/1149 yılında vefat etmesinden sonra Zengîlerin en büyük atabegleri konumuna yükseldi. Nûreddin'in kardeşi Mevdûd Şam'daki malvarlığından feragat edip kardeşi Seyfeddin'den kalan Cezire bölgesindeki mirası aldı. Artık Nûreddin ciddi bir şekilde Müslümanların birliğinin sağlanması adına Dımaşk'ı ele geçirmeyi düşünüyordu. Nûreddin her ne zaman Dımaşk önlerinde görünse Haçlılar hızlı bir şekilde şehrin imdadına yetişiyorlardı. Aynı şekilde Nûreddin, Haçlıların 548/1153 yılında işgal ettiği Mısırlılara ait Şam bölgesindeki en büyük kaleleri olan Askalân'ı ele geçirmek istiyordu. Haçlıları, Dımaşk'ı ele geçirmeye iten sebep Muînüddin Üner'in vefat etmiş olup şehrin yeni emiri Mücîrüddin Abak'ın zayıf olmasıydı. Haçlılar Dımaşk karşılığında Baalbek'i geri verme vaadinde bulundular. Bu sırada Abbasi Halifesi Ebû İshâk İbrâhîm el-Müttakî-Lillâh'da [ö.357/968] Mısır ve Biladüşşam'ı Nureddin'e ait olduğunu bildirdi.

549/1154 yılında Nûreddin Mahmud, halkın yoğun teveccühüyle Dımaşk'ı fethetti. Mücirüddin'ı Irak'a bıraktıktan sonra Dımaşk'ı yönetiminin merkezi yaptı. Nûreddin, şehrin idaresine Necmeddin Eyyûb'u, onun yardımcısı olarak ta Esedüddin Şîrkûh'u [ö.564/1169] ve güvenlik sorumlusu olarak da Selâhaddin'i getirdi.

Bu şekilde kuzey cephesi Nûreddin Mahmud önderliğinde birleşmiş oldu. Bu cephenin sıkı olması ve bu cephedeki Müslümanların Haçlılara karşı devamlı saldırıları, gözleri o vakit siyasi zafiyet içinde bulunan Mısır'a çevirdi. Fâtımî Hilafeti ömrünün son demlerini yaşıyordu. Fâtımî Hilafeti eski gücünün ve geçmiş ihtişamının kimi gölgeleri dışında çıplak bir vaziyetteydi. Zira iç çekişmeler kendilerini bitirmişti. Bedr el-Cemâlî'nin vezirliğinden sonra gelen vezirler, devleti asıl yöneten kişiler oldular. Halifeler, vezirlerin elinde oyuncağa dönüştü. Aynı şekilde vezirlerin sürekli değişmeleri, devletin içinde bulunmuş olduğu çöküşün boyutunu göstermekteydi. Bu durum mevcut hali daha da kötüleştirerek komşu devletlerin Fâtımîlere iştahlı gözlerle bakmasına neden oldu. Fâtımî Devletinin durumu, ölüm döşeginde olup da mirasçılarının kendi ölümünü bekleyen hasta adamın durumuna benziyordu.

Mısır, tüm ekonomik ve doğal zenginlikleriyle o vakitler aralarında sürekli bir çekişmenin yaşandığı; kefenin iki ucu olan Haçlılar ile Nûreddin Mahmud Zengî arasında tercih yapma durumundaydı. İki tarafta Fâtımî Devletinin sonunu bekliyor, iki tarafta bu son için çaba gösteriyordu.

Mısır'daki siyasi olaylar hızlı bir şekilde krize doğru eviriliyordu. Bedr el-Cemâlî'nin 515/1121 yılında suikastta uğramasından sonra Mısır'daki olayları dizginleyebilecek bir yönetici gelmedi. Mısır sonu olmayan bir komplo ve katliamlara doğru sürükleniyordu. Öyle ki sınır boylarındaki düşmanlar hudutları taciz ediyordu. 1150 yılında III. Baudouin (ö. 558 -1163) Gazze'deki kalelerini güçlendirme çalışmalarına başladı. III. Baudouin'in Mısır'a saldırma niyeti açık bir şekilde anlaşılmaktaydı. Askalân şehri henüz Fâtımîlerin elinde olup Filistin'deki Haçlılar için tehdit oluşturmaktaydı. 548/1153 yılında Haçlılar, Askalân şehrini ele geçirdiler. Böylelikle Haçlı Seferlerinden yarım asır sonra ancak Filistin sahilleri ilk defa Haçlılara boyun eğdi. Haçlılar, kuzey cephesinde almış oldukları hezimetlerden sonra, Askalân zaferiyle Fâtımîleri yenerek Nûreddin Mahmud Zengî'ye karşı bir karşı zafer elde ettiler.

III. Baudouin 10 Şubat 1163'de (4 Rabiulevvel 558) vefat ettiğinde, açıkça görüldüğü üzere, Mısır'a karşı savaş üzere kurulu olan dış siyaseti hiçbir zaman değişmeyecekti. Zira kendisinden sonra gelen halefi I. Amalrik (Amaury) [ö.569/1174] Mısır'ı ele geçirmek için fırsat kolluyor, kimi çabalarda bulunuyordu. Mevcut siyasi hava da bu durumu tetikliyordu.

Zira Halep ve Dımaşk'ın Nûreddin Mahmud Zengî'nin çatısı altında birleşmesi, Haçlılar için tek kurtuluşun Mısır'la savaşmak olduğu anlamına geliyordu. Zira I. Amalrik, Mısır'ın Bilâdüşşam'daki Sünni Müslümanların elinden çıkıp gitmesinin, değirmen taşının ortasında, küçük Haçlı devletçikleri oluşturacağını idrakindeydi. Fakat Haçlı liderinin şansızlığı o ola ki Nûreddin Mahmud Zengî, Mısır'daki Haçlılar ve Müslümanlar arasında yaşanan siyasi gelişmelerin farkındaydı. Nûreddin ve I. Amalrik büyük ödülü elde etme adına ilk adımı atmak için hazırlık içerisindeydiler. Elbette ki o büyük ödül, tüm ekonomik ve beşerî zenginlikleriyle Mısır'dı.

Sonunda iki tarafın da Mısır'ın iç işlerine dahil olduğu bir fırsat vuku buldu. Fâtîmi veziri Salih b. Rezik'in 558/1161 yılında vefatından sonra, vezirlik konusunda Salih'in 15 ay vezirlik koltuğunda kalan oğlu Adil ile Salih b. Rezik'i öldüren Said valisi Şavir arasında bir çekişme yaşandı. Daha sonra Şavir ile birçok emiri iktidar korkusuyla öldüren Dırğam arasında bir çekişme yaşandı. Şavir, Haçlı kralı Amalrik'in, kendisinden önceki kral III. Baudouin zamanında imzalan vergi miktarını ödememesini bahane ederek Mısır'a saldırmak için fırsat kolladığı bir zamanda, çareyi Nûreddin Mahmud Zengî'ye sığınmakta buldu. 1163 yılında Amalrik'in birlikleri Süveyş'ten geçerek Bilbeys şehrini kuşattılar. Fakat vezirlik ve yönetim kürsüsünde bulunan Dırğam, Haçlılara karşı koydu ve Nil köprüsünü yıktı. Taşan suların sebep olduğu bir sel meydana geldi. Öyle ki Haçlılar bu durumdan dolayı geçici olarak Filistin'e çekilmek zorunda kaldı.

O sıralarda devrik vezir Şavir ise Kahire'deki eski konumuna ulaşmak için Nûreddin Mahmud Zengî'den Mısır'a sefer yapması talebinde bulundu. Bu yardım karşılığında Şavir, yapılacak askeri seferin masraflarını karşılayacağını, Mısır'ın bazı sınır bölgelerinden çekilip Nûreddin'e teslim edeceğini, Mısır'ın kendi hakimiyetini tanıyacağına ve Mısır'ın yıllık gelirinin üçte birini Nûreddin'e göndereceğini taahhüt etti.

Nûreddin, Şavir'in bu talebine olumlu cevap vererek Esedüddîn Şîrkûh komutasında bir ordu gönderdi. Nûreddin, Esedüddîn Şîrkûh'un, henüz o zamanlar 27 yaşında olup kendisinden sonra Haçlılara karşı cihad sancağını devralacak olan yeğeni Selâhaddîn Yusuf b. Eyyûb'u da orduyla beraber gönderdi.

Nûreddin ile Şavir arasındaki ittifakı öğrenen Dırğam, kibir ve iktidar olmanın vermiş olduğu hırsıyla hareket ederek Haçlılardan yardım istedi. Amalrik, hiç zaman kaybetmeden harekete geçti. Böylece Amalrik liderliğindeki Haçlı birlikleri Mısır'a doğru yöneldi. Amalrik altı yıl içerisinde Mısır'a beş defa sefer düzenledi.

Nûreddin ile Haçlılar arasındaki mücadele, Bilâdüşşam'ın kuzeyinden yeni bir sahaya, Nil deltasının batısına; Ferma ile Kahire arasına taşındı. Bu taşınma durumu, coğrafi taşınmanın çok ötesindeydi. Bu durum siyasi olarak yeni bir anlayışın hâkim olduğu mesabesindeydi. Tarihi gerçeklik mantığı ve coğrafi hakikatler, Mısır coğrafyasının Haçlı savaşlarının ana meydanı olmasını gerektiriyordu. İkincil olarak değil, uzun süren mücadelenin baş aktörlerinden olması gerekiyordu.

Amalrik'in Mısır'a yapmış olduğu başarısız saldırıları çok önemli iki netice doğurdu; Birincisi: Kudüs krallığının maddi ve doğal kaynaklarında bir azalma meydana geldi.

İkincisi: İslam cephesi lehine, siyasi ilişkiler haritasında değişiklikler meydana geldi. Bu olaylarda Şavir ve Dırğam öldürüldü ve Esedüddîn Şîrkûh, Fâtımî Halifesi Âdîd'in veziri oldu. Esedüddîn'in 564/1169 yılında vefat etmesi üzerine yeğeni Selâhaddîn-i Eyyûbî vezir oldu.

Yaşanan olaylar şunu gösterdi ki Selâhaddîn-i Eyyûbî, o dönemin Arap mıntıkasında, kritik dönemlerin kahramanıydı. Selâhaddîn'in, Fâtımî halifesi Âdîd'in vezirliğini yapması yıldızının parlaması anlamına geliyordu. Amalrik'in 565/1169 yılında Bizans ile beraber Mısır'a saldırı planı başarısızlığa uğradı. Haçlıların Dimyat'ı elli yıl boyunca kuşatıp başarısız olması, genç komutan Selâhaddîn'in siyasi otoritesini koruduğu ve güven içerisinde olduğunun ilanıydı.

Bu yaşananlar sırasında Nûreddin'in sancağı, Dımaşk, Urfa, Halep, Musul ve Kahire'nin bulunduğu beş tane başkenti içine alan devletinin üstünde yükseliyordu. Nûreddin, Selâhaddîn'e Fâtımî Hilafetini kaldırarak kesin adımları atmasını ve Mısır'ın Abbasi Halifesine iade edilmesini ısrar ediyordu. Fakat Selâhaddîn-i Eyyûbî ağırdan alıyordu. Ta ki 1171 yılında, 10 Eylül Cuma günü uygun fırsatı bulup Amr b. As Mescidinde vermiş olduğu hutbede, Fâtımî Halifesinin ismini Abbasi Halifesinin ismi ile değiştirdi. O sıralarda hasta yatağında bulunan Halife Âdîd, kendisinin son Fâtımî Halifesi olduğunu ve atalarının devletinin çöktüğünden haberi bile olmadan bir hafta sonra vefat etti.

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin tek başına Mısır'a hâkim olması, Haçlılarla mücadelede yeni bir döneme girileceğinin mukaddimesiydi. Zira Mısır, Selâhaddîn'e zengin imkân ve kaynaklarıyla sınırsız bir güç sağlıyordu. 569/1174 yılı Şevval ayının 11'de Nûreddin Mahmud Zengî'nin vefat etmesi, ardından baş düşmanı olan Kudüs kralı Amalrik'in de aynı yılda ölmesi; Selâhaddîn'in İslam cephesinin birleştirmesi ve İslam Ümmetinin lideri olduğunu tekit etmesi açısından kaçınılmaz bir fırsattı. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin liderliğinin tekit edilmesinin en

önemli nişanesi, Nûreddin Mahmud'un vefatından kaynaklanan çekişme ve tartışmaları olgun ve vakarlı bir şekilde çözmekti. Selâhaddîn-i Eyyûbî 570/1175 yılında Abbasi Halifesinin de tebrikiyle, kendisini Mısır ve Şam meliki ilan etti. Selâhaddîn-i Eyyûbî 572-577(1176-1181) yılları arasında, Haçlılarla savaş için hazırlık olması açısından Mısır ve Şam'ın iç işlerini düzene koymak için yaklaşık altı yıl Mısır'da kaldı.

Bu aşamada Selâhaddin-i Eyyûbî'nin temel siyaseti, Haçlılarla büyük çatışmalardan uzak durulması şeklindeydi. Selâhaddîn-i Eyyûbî, Nil'den Fırat'a doğru uzanan sahada otoritesini kurmuştu. Selâhaddîn-i Eyyûbî, Haçlılarla olası bir savaşta kendisine gelmesi beklenen yardımlar dışında sınırsız kaynaklara ve zenginliklere sahipti. Tam bu sırada Haçlılar, Sina yarımadasına birkaç saldırı düzenlediler. Öyle ki Haçlı kuvvetleri Süveyş bölgesindeki nehirlere kadar ulaştı. Aynı şekilde Arap yarımadasının kuzeyinde bulunan Teyma'ya da saldırılarda bulundular. Arapların Ernat olarak isimlendirdiği Kerek emiri Renaud de Châtillon [ö.582/1187], Kızıldeniz'e saldırılar düzenledi, Mekke ve Medine'yi ele geçirip Kızıldeniz'deki uluslararası ticaret ağının kontrolünü eline geçirmeye çalıştı. Renaud de Châtillon, Hicaz ve Mısır'daki bazı limanlara saldırdıysa da Mısır donanması onun donanmasını yerle bir etti.

Selâhaddin böylelikle Haçlılarla savaşmak için gerekli argümanı bulmuş oldu. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin en büyük zaferi, 24 Rebîu's-sânî 582/ 4 Temmuz 1187 yılında Filistin bölgesinde vuku bulan Hittîn savaşıydı. Kudüs'teki Latin Krallık, askeri güçlerinin ana kuvvetlerini bu savaşta kaybetti. Doğrudur daha önce de Frenkler bölgede bunun gibi krizlerle karşı karşıya kalmış, bazı liderleri öldürülmüş bazıları da esir alınmıştı. Fakat Hittîn'de yaşananlar daha önce yaşadıklarından çok daha tehlikeli bir durumdu. Çünkü Haçlı seferlerinden beri o güne kadar toplanabilecek en fazla asker toplanmış ve bu ordu imha edilmişti. Aynı şekilde zaferi kazanan kişide İslam aleminin liderliğini elinde bulunduran Selâhaddîn-i Eyyûbî'ydi.

Hittîn savaşından sonra yaşananlar adeta askeri bir gezintiyi andırıyordu. Zira Haçlı kaleleri ve şehirleri hızlı bir şekilde ya da komutanlarına teslim oluyordu. Akkâ, Yafa, Beyrut, Cübeyl daha sonra Askalân ve Gazze ele geçirildi. Selâhaddîn-i Eyyûbî 1187 Eylül/583 Cemâziyelevvel ayının sonlarına doğru Kudüs civarına yöneldi. Çetin geçen bir kuşatmadan sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî 27 Receb 583/ 2 Ekim 1187 yılında Kudüs'ü fethetti. Selâhaddîn-i Eyyûbî, Haçlıların seksen yıl önce ortaya koydukları vahşetin aksine gayet insani bir şekilde şehre girdi. Uzun bir aradan sonra özgür Kudüs'te Cuma hutbesini irat etti.

Haçlıların elinde Sur, Antakya, Trablus ve Bilâdüşşam'da ki bazı kaleler dışında hiçbir şey kalmadı.

Avrupalıların buna karşılığı çok sert oldu. Papa III. Urbanus (1185-1187) bu haberin etkisiyle şoka girip öldü. Haber hızla yayılıyordu. Haberciler Hıttîn hezimetini Avrupalı liderlere duyurmak için batı Avrupa'ya doğru yöneldi. Sur şehrinin önde gelen piskoposları, batılı liderleri harekete geçirmek için Avrupa'ya bir dizi ziyaretlerde bulundular. Sadece iki ay Papalık makamında kalan VIII. Gregorius, "Batıdaki Müminler" adıyla bir bildiri yayımladı. Bildiride, 40 yıl önce Urfa'yı kaybetmelerinin kendilerine bir uyarı olması gerektiği belirtiliyordu. Aynı şekilde bildiride, yeni gerçekleştirilecek olan Haçlı seferine katılmaları durumunda günahlarının bağışlanacağı da yer almaktaydı. Papa, beş yıl süreyle her cuma oruç tutulmasını, cumartesi ve pazar günleri ise et yemekten sakınmayı emretti.

Papa VIII. Gregorius, 17 Aralık 1187 de öldü. Kendisinden sonra geride bıraktığı halefi Papa III. Clemens'a [ö.587/1191], Almanya, Fransa ve İngiltere krallarıyla irtibata geçme görevi verdi. Nihayetinde bu ülkelerden; ülkeye giren her üründen yüzde on, gayri menkul dışındaki mallardan ise "Selâhaddin Vergisi" olarak adlandırılan vergi alınmasına karar verildi. Alman İmparatoru I. Frederick Barbarossa (1152-1190), İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard (1189-1199) ve Fransa Kralı II. Philip Augustus (1180-1123¹⁶) kutsal haçı aldılar. 11 Mayıs 1189 yılında Alman İmparatoru I. Frederick Barbarossa, Fransa ve İngiltere'den önce harekete geçti. Alman kuvvetleri, I. Haçlı Seferi birliklerinin kullandığı güzergahı kullandılar. Fakat İmparator, 10 Haziran 1190'da Anadolu'da bir nehirde boğularak öldü. Haçlı ordusunun hedefine ulaşmadan böyle bir kayıp yaşaması tam bir felaketti. Böylelikle Alman ordusunun III. Haçlı seferindeki rolü bitmiş oldu. İngiltere kralı Aslan Yürekli Richard ve Fransa kralı Philip Augustus ise farklı deniz yollarını kullanarak birlikleriyle beraber Sicilya'ya vardılar. İşleriyle alakalı çekişmelerden dolayı 1191-1190 kışını Sicilya'da geçirdiler. Ona rağmen her ikisi de deniz üzerinden Filistin'e doğru harekete geçti. Aslan Yürekli Richard'ın Kıbrıs'ı ele geçirmekle oyalanmasından ötürü Fransa kralı ondan önce vardı. Tam o esnada Selâhaddin'in ve Müslümanların kılıçlarından kurtulanlar Sur şehrinde toplanmışlardı. Bu şehir, savaşçıları coşkuyla karşıladı. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin serbest bıraktığı Kral Guy de Lusignan [ö.590/1194] ise ordusundan geriye kalanlarla Akkâ sahilinde karargâh kurmuştu.

¹⁶ Görüldüğü üzere metinde sehven bir hataya düşülüp 1123 olarak belirtilmiştir. Metne sadık kalınması amacıyla bu tarih aynıyla tercüme edilmiştir. Bu tarihin 1223 olması gerekmektedir. (Ç.n.)

Avrupalıların orduları ve yardımları Şam'a kadar ulaşıyordu. İşte bu şekilde III. Haçlı Seferi başlamış oldu.

Bizim için ayrıntılar pek de önemli değil. Fakat şunu belirtmek isteriz ki yapılan ilk savaşta Akkâ şehri Haçlıların eline geçmiştir. Fransa kralı Philip Augustus ülkesine dönerken Richard tam bir yıl boyunca Bilâdüşşam'da kaldı. Daha sonra 588/1192 yılında mevcut durumun devamıyla alakalı Selâhaddin'le Remle Barış Anlaşmasını yapmak zorunda kaldı.

İşte bu şekilde III. Haçlı seferi de Avrupalıların ve İslam coğrafyasında yaşayan Frenklerin tüm umutlarına rağmen hezimetle sonuçlandı. Bu seferi düzenleyenlerin umutları, yerini hızlı bir şekilde çöküşe ve suçlamalara bıraktı.

Selâhaddîn-i Eyyûbî Kudüs'te az bir süre kaldıktan sonra Dımaşk'a yöneldi. 4 Mayıs 1193 / 27 Safer 589 yılında Rabbine kavuştu. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefatıyla birlikte, kulakları, gözleri ve yürekleri dolduran bir şahsiyet tarih sahnesinden kayboldu. İster dost ister düşman olsun onunla beraber aynı çağda yaşamış herkes için bir övgü ve heybet kaynağıydı.

Fakat Selâhaddin'i ümmetin liderliğine taşıyan sebepler hala varlığını sürdürmekteydi. Haçlılar hala Şam bölgesi civarındaydılar. Aynı şekilde yeni bir Haçlı istilası tehlikesi de bulunmaktaydı. Askeri operasyonlar için manevi hazırlık mesabesinde olan ideolojik ve ahlaki diriliş de henüz daha gelişim sürecinde olup semeresine uzun vadede ulaşılabilirdi.

Kuşkusuz Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefatı, İslam cephesi açısından büyük bir kayıptı. Zira Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefatı, mirasçıları arasında, mirasın paylaşımı hususunda bir çekişmeye gebeiydi. Selâhaddîn-i Eyyûbî, kendi vefatından sonra bu geniş imparatorluğun idaresinin tehlikeli sonuçlara kapı aralayacağıının idrakindeydi. Kendisinden sonra gelen oğullarından hiçbiri, tüm şehzadelere itaat altına alacak niteliklere ve yeteneklere sahip değildi. Selâhaddin'in kişiliği, azmi ve prestiji, liderin ölümünden sonra yürütülmesi gereken yerleşik sistemin yokluğunda devletin bir bütün olarak hayatta kalmasının garantisiydi. Nitekim hilafet, bu noktada yöneticilerinin ölümünden sonra da devamını garanti eden istikrara sahip bir sistemdi. Ancak Selâhaddin bir halife değildi, aksine kişiliğinin gücüyle Müslümanları itaati altına alabilen bir şahsiyetti. Oğulları da bu güçlü şahsiyete ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî, ölümünden önce devletini kendisi düzenlemeye ve çözümünü şehzadelerine ve yakınında bulunanlara kabul ettirmeye çalıştı.

Devletin sistemi istikrara kavuştuğunda, Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî 1184 yılında Dımaşk'ta vasiyetini açıkladı. Sultan, kendisinden önce bilinen gelenek ve göreneklere sadık

kaldı. Bu sistem Sultan'a miras olarak kalıp sultan tarafından hanedanın oğulları arasında eşit veya eşit olmayan paylar ile bir miras olarak dağıtılmaktaydı. Bu yüzden Selâhaddin, devletin en önemli bölgelerinin akrabalarına değil oğullarına kalmasını istedi. Vasiyette, oğlu Abdülaziz Osman'a [ö.595/1198] Mısır'ın, diğer oğlu Efdal Ali'ye [ö.622/1225] ise Şam'ın bırakılmasını, ayrıca Efdal Ali'nin Sultan lakabıyla isimlendirilmesini belirtti. Aynı şekilde vasiyette, Aziz ile Efdal'in işleri yürütebilecek yaşa gelene kadar, Hama sahibi Takiyüddîn Ömer'in [ö. 587/1191] Abdülaziz'in vasisi, Selâhaddin'in kendisine Halep'i verdiği kardeşi Adil'in [ö.615/1218] ise Efdal'in vasisi olarak kalması belirtiliyordu. Daha sonra Sultan Selâhaddîn-i Eyyübî 1191 yılında, kendine yakın isimlerden biri olan Süleyman bin Candar'ın tavsiyesi üzerine vasiyette ilk değişikliği yaparak Halep'i üçüncü oğlu Zahir Gazi'ye [ö.613/1216] iade etti. Adil'i ise Aziz Osman'ın atabeği olması için Mısır'a gönderdi. Hama sahibi Takiyüddîn Ömer'in 1191'de vefat etmesinden sonra Sultan Selâhaddîn-i Eyyübî ikinci bir değişiklik yaptı. Bu değişiklikle Harran, Urfa, Samyat ve Meyyâfârikîn'i, Takiyüddîn Ömer'in oğlu Mansur ibn Takiyüddîn'den [ö.617/1221] alarak kardeşi Adil'e verdi. Ayrıca Kerek, Şevbek, Belka ve Mısır'ın bazı bölgeleri de Adil'in elindeydi.

Selâhaddîn-i Eyyübî'nin vefatıyla Eyyübî Devleti Selâhaddin'in oğulları, kardeşleri ve büyük komutanları arasında bölüşüldü. Melikü'l Efdal, Dımaşk ve çevresini hükmü altına alırken Melikü'l Aziz ise babasından kalan Mısır'ı ve idaresini elinde tutmaya devam etti. Melikü'l Gazi ise Halep ve Şam'ın kuzeyine hükmediyordu. Basra ise Selâhaddin'in çocuklarından Zafir Hıdır'ın payına düştü. Selâhaddin'in kardeşi Melikü'l Adil'in payına ise Cezire ve Diyarbakır'ın yanı sıra Kerek ve Şevbek kaldı. Bu bölgeler birbirinden uzak diyarlardı. Zamanla görüleceği üzere bu topraklar, sürekli tutkularının arttığı Adil gibi biri için uygun değildi. Selâhaddin'in hayatta kalan en büyük kardeşi Seyfü'l İslam Tuğtekin'e ise Yemen ve Arap yarımadası kaldı. Daha önce sultan bu bölgeyi kardeşi Turan Şah'a [ö.576/1180] vermişti. Sultan'ın yeğeni Emced Behram Şah ise Baalbek'i aldı. II. Mücahid Şirkûh ise Humus'u aldı. Aynı şekilde bazı şehir ve kalelerde kimi komutanlara kaldı. Sultan Selâhaddin'in vefatından sonra hanedan üyelerinin arasında, hanedanın mülküne sahip olma hususunda bir çekişme ve hırsın vuku bulması kaçınılmaz görünüyordu. Eyyübî hanedanının bu aşamadaki tarihi, hanedan mensuplarının birbirlerini tüketen aile içi savaşlarıyla ve komplolar doludur. Herkes gücü yettiğinde başkasının sahasını ele geçirmek ve genişlemek istiyordu. Lakin anlamsız olanı, bu dönemde Eyyübî hanedanından aile içi çatışmalardan başka hiçbir şey görmemiş olmamızdır. Üstelik tarihleri Haçlılarla cihad ile dolu iken kendileri de selefleri Selâhaddin'in izini sürüyor iken onlar, saflarının dağılmasından dolayı birlik olarak

sorunları çözemediler. Şayet birleşselerdi Haçlı Savaşları romanının son bölümündeki perdeyi hızlı bir şekilde kapatırlardı. Üstelik bu mirasçılar arasındaki ilişkilerde hâkim olan gerilim atmosferi, Filistin ve Lübnan topraklarının dar bir alanını işgal eden ve Beyrut'tan Yafa'ya kadar kıyı boyunca uzanan Haçlı varlığının kalıntıları için bir nimetti.

Başkenti Akkâ olan sözde Kudüs Krallığı ise on yıla yakın bir barış dönemini yaşamış, bu süre Haçlıların yaşadıkları korkunç olaylardan sonra nefes almalarına yetmişti. Biladüşşam'daki Haçlı kuvvetlerinin Müslümanlarla eşit olmadığı açıktı. Umutları, yardımlarına koşacak yeni bir haçlı seferinin gelişine bağlandı.

Sultan Adil'in Mısır ve Şam'daki diğer Eyyûbîleri birleştirecek kudrete sahip olmasına rağmen bunu yapmaması, Eyyûbîlerin Sultan Selâhaddin'in vefatından sonraki genel siyasetlerinin Haçlılarla ateşkes üzerine olmasından kaynaklanmaktaydı. Yani son belirttiğimiz ateşkes siyaseti şu anlama geliyordu; Eyyûbîler artık tarihi misyonlarından kopmuşlar, kendi iç çekişmelerine vakit ayırmak için ateşkes siyasetini vaziyetten sıyrılmaya olarak kullanıyorlardı. Meseleye ilgilenen birinin dikkatini çekecek bir husus da Eyyûbîlerin tarihi misyonu ile Zengîlerin misyonunun bir benzerlik gösterdiğidir. Çünkü devletin kurucusu Selâhaddin-i Eyyûbî bu misyonu yüklenmiş fakat devletin kuruluş gayesi olan bu misyon daha sonra gelen Eyyûbî melikleri ve sultanları tarafından bir şekilde terk edilmiştir.

Adil, Kâmil ve Salih Necmeddin Eyyûb gibi bazı devlet adamlarının Haçlılara karşı yürütmüş oldukları direniş çabalarına yanında; Eyyûbîlerin Mısır ve Biladüşşam'daki düşüşleri, savaşçı bir kralın önderliğindeki yeni bir askeri devletin bu tarihsel rolü daha iyi yerine getirebileceğini gösteren alternatif bir gücün ortaya çıkmasını beraberinde getirdi. İşte bu yeni gücü temsil eden devlet Memlûklerdi. Memlûkler, Eyyûbîlerin başarısız olduğu noktada boşluğu doldurup Haçlılara karşı mücadelede Eyyûbîlerin fonksiyonunu yüklediler.